

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2016

Nora Babalová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie

Indologický seminář

Bakalářská práce

Nora Babalová

Stredná trieda v Indii

Understanding Middle Class in India

Praha

Vedoucí práce: Mgr. Martin Hříbek, PhD.

Pod'akovanie

Na tomto mieste by som veľmi rada poďakovala Mgr. Martinovi Hříbkovi, PhD. za jeho ochotu, trpezlivosť a cenné rady, ktoré mi poskytol počas vedenia mojej bakalárskej práce.

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru, a že práca nebola použitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe, dňa 12. 8. 2016

.....

Nora Babalová

Abstrakt

Sociologické poňatie triedy aj naďalej zostáva významným analytickým nástrojom pre štúdium moderných spoločností. Vývoj jednotlivých segmentov triednej stratifikácie a ich vzťahov v rámci danej spoločnosti je dôležitým ukazovateľom hospodárskeho, sociálneho a politického vývoja štátov. Obzvlášť významná je v tomto ohľade práve stredná trieda, ktorá si v prípade veľkých krajín s rýchlo rastúcou ekonomikou združených v rámci zoskupenia BRICS získala za posledné desaťročie zvýšenú pozornosť zo strany rozličných autorov a inštitúcií. Táto bakalárska práca sa zaoberá charakteristikou súčasnej podoby strednej triedy v Indii a zmenami, ku ktorým došlo v procese jej formovania najmä po dosiahnutí nezávislosti v roku 1947, pričom jednou z metód bude pozorovanie jej vývoja pomocou historickej perspektívy. Hlavným účelom je poskytnutie komplexnej analýzy tohto spoločenského segmentu a zároveň výstižné zachytenie súčasných vplyvov globalizačných a hospodárskych tlakov na pretrvávajúce hierarchické usporiadanie indickej spoločnosti.

Kľúčové slová

stredná trieda, sociálna stratifikácia, liberalizácia, globalizácia, India

Abstract

The sociological concept of class remains an important analytical tool for the study of modern societies. The development of individual segments of class stratification, and relations among them in a society, serve as an important indicator for the economic, social and political development of the state. Over the last decade, it has particularly been the middle class, which received higher attention from various authors and institutions as it represents a significant aspect of the emerging economies associated with the BRICS. This bachelor thesis deals with the description of the contemporary middle class in India and with the changes that have occurred in the process of its formation, primarily after the independence in 1947. The historical perspective will serve as one of the methods for observing its evolution. The main objective is to provide a comprehensive analysis of this social segment, and at the same time, to portray the current effects of globalization and the economy on existing hierarchies within the Indian society.

Key words

middle class, social stratification, liberalization, globalization, India

Obsah

Úvod	8
1. Charakteristika základných pojmov	11
1.1. Sociálna stratifikácia, systém tried a „trieda“	11
1.2. Stredná trieda alebo to, čo je „uprostred“	13
2. Hospodársky, sociálny a politický vývoj nezávislej Indie	15
2.1. Od politiky protekcionizmu k liberalizácii indického hospodárstva	15
2.2. Súčasný politický vývoj	19
3. Charakteristika strednej triedy v Indii	21
3.1. Veľkosť strednej triedy	21
3.2. Názorové vymedzenie príslušníkov indickej strednej triedy	23
3.3. História strednej triedy v Indii	26
3.3.1. „Tradičná stredná trieda“ (1947-1964)	27
3.3.2. Éra hospodárskych reforiem (1991-2007)	28
3.4. Úloha vzdelania	30
3.5. Špecifiká súčasnej indickej strednej triedy	31
3.5.1. Pretrvávajúca chudoba a nerovnomerný rozvoj.....	34
4. Nová stredná trieda v kontexte globalizácie	37
4.1. Sektor služieb v Indii	40
4.1.1. Pracovné prostredie indických call centier a high-tech sektoru.....	41
4.1.2. Virtuálna migrácia.....	42
4.1.3. Úloha anglického jazyka v procese globalizácie	43
4.2. Relevantnosť kasty v dlhodobom horizonte	44
5. Záver	46
6. Zdroje.....	48
6.1. Zoznam použitej literatúry	48
6.2. Audiovizuálne zdroje	50

Zoznam tabuliek

Tabuľka 1: Veľkosť strednej triedy v Indii	22
Tabuľka 2: Prehľad vybraných názorov a postojov príslušníkov stredných tried	24
Tabuľka 3: Miera zápisu na školy	31
Tabuľka 4: Demografické údaje vybraných štátov	32
Tabuľka 5: Predpokladaný vývoj podielu stredných tried na celosvetovej spotrebe	33
Tabuľka 6: Počet obyvateľov žijúcich pod hranicou chudoby	34
Tabuľka 7: Distribúcia IT a softvérových služieb v Indii	41

Úvod

Stredná trieda predstavuje jednu z hlavných sociologických kategórií, ktorej vlastnosti sú definované primárne ekonomicky. Avšak, za účelom jej komplexného uchopenia je pri jej skúmaní potrebné okrem majetkových a platových nerovností zohľadniť aj neekonomické faktory, ktoré práve v prípade indickej spoločnosti zohrávajú stále významnú a niekedy dokonca kľúčovú rolu. Táto práca si preto kladie za cieľ poskytnúť prehľadnú analýzu kultúrnych a sociálnych aspektov strednej triedy v Indii a upozorniť na prípadné nedostatky vyplývajúce z jej súčasných definícií. Obráz tohto širokého spoločenského segmentu indického obyvateľstva je sprostredkovaný pomocou chronologického popisu historických udalostí, ktoré sa na jej formovaní a následnej premene významne podieľali. Výraznejšie rozpínanie strednej triedy v Indii síce začíname pozorovať až po dosiahnutí nezávislosti v roku 1947, no napriek tomu v práci niekoľkokrát nadviažem aj na skutočnosti, ktoré ovplyvňovali utváranie strednej triedy už počas britského koloniálneho panstva.

Práca je rozdelená do štyroch hlavných kapitol a nadväzujúcich podkapitol. Celková analýza strednej triedy v Indii je doplnená o niekoľko prehľadných tabuliek, v rámci ktorých som spracovala dáta získané z viacerých štatistických prieskumov a štúdií. Časť pozornosti by mala byť nepochybne venovaná aj podrobne vypracovanému poznámkovému aparátu, ktorý dopĺňa kontextovo dôležité údaje k aktuálne preberanej téme v texte.

Prvá kapitola poskytuje teoretický úvod k vybranej téme pomocou charakteristiky kľúčových pojmov ako sociálna stratifikácia, stredná trieda a trieda. K vypracovaniu tejto kapitoly mi poslúžila najmä rozsiahla publikácia *Sociologie*¹ od významného britského sociológa Anthonyho Giddensa. Kapitola stručne pojednáva aj o vývoji triedneho systému v industrializovaných krajinách na západnej pologuli.

Účelom druhej kapitoly je poskytnúť chronologický prehľad hospodárskeho a sociálneho vývoja nezávislej Indie po roku 1947, ktorý by mal najmä neodborovým čitateľom uľahčiť orientáciu vo vybranej téme, pričom hlavná pozornosť je venovaná najmä tým udalostiam, ktoré sa na formovaní indickej strednej triedy priamo podieľali. Druhá časť tejto kapitoly je venovaná súčasnej politickej situácii v Indii. Jednotlivé údaje som čerpala predovšetkým z prehľadnej publikácie *Dějiny Indie*² a z knihy *Indie a Indové: od dávnověku k dnešku*.³

¹ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON. *Sociologie*. Vyd. 1, aktualizované a rozšírené. Praha: Argo, 2013.

² FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD. *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny, 2003. Dějiny států.

³ KRÁSA, Miloslav, Dagmar MARKOVÁ a Dušan ZBAVITEL. *Indie a Indové: od dávnověku k dnešku*. Praha: Vyšehrad, 1997.

Tretia, najdôležitejšia kapitola, má výrazne analytický charakter a pomocou uplatnenia Weberovho prístupu k spoločnosti sa snaží zohľadniť významné ekonomické a neekonomické aspekty indickej strednej triedy. Spomedzi neekonomických faktorov som sa napríklad pokúsila zachytiť názorové odlišnosti indickej strednej triedy v porovnaní s globálnou strednou triedou a so sociálne znevýhodnenými skupinami indického obyvateľstva (viď Tabuľka 3). Okrem toho však táto kapitola obsahuje aj niekoľko ďalších prehľadných tabuliek, ktorých účelom je zjednodušiť prehľad medzi širokou škálou rôznych definícií a výpočtov veľkosti strednej triedy v Indii. Tretia časť tejto kapitoly je rozdelená na dva historické medzníky, počnúc indickou nezávislosťou a dneškom končiac. Po nej nasleduje podkapitola, ktorá pojednáva o postojoch strednej triedy k vzdelaniu a o prekážkach, ktoré stoja na ceste za jeho získaním. Posledná časť tejto kapitoly sa zaoberá súčasnou štruktúrou indického obyvateľstva a úlohou indickej strednej triedy v rámci budúceho rozloženia síl stredných tried ako spotrebiteľských trhov v globálnej sfére. Súčasťou tejto podkapitoly je aj priblíženie problému, aký aj naďalej predstavuje pretrvávajúca chudoba, s ktorou sa India ešte stále vyrovnáva. Pri tvorbe tretej kapitoly som pracovala najmä s publikáciou Davesha Kapura *The Middle Class in India: a Social Formation or Political Actor?*,⁴ no nesmiernu užitočnosť pre mňa bola aj kniha *The Great Indian Middle Class*⁵ od Pavana Varma alebo *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*⁶ editovaná dvojicou Lancy Lobom a Jayeshom Shahom.

Účelom štvrtej kapitoly je čiastočne nastieniť pretrvávajúcu polemiku o vplyvoch globalizácie a svetového hospodárskeho cyklu na tradičné hodnoty lokálnych kultúr, čím plynulo nadviažem na stredostavovské obyvateľstvo sústredené v indických veľkomestách, ktoré je týmto tlakom intenzívne vystavované. Od tohto kontextu sa bude odvíjať aj nasledujúca podkapitola, ktorá zachytáva prostredie indického high-tech sektoru a dobre známych indických call centier. Touto témou sa vo svojej práci *Rethinking Courtship, Marriage and Divorce in an Indian Call Center*⁷ zaoberala napríklad kultúrna antropologička Cari Constanzo Kapur.

Spektrum literatúry pojednávajúcej o budúcnosti indickej strednej triedy je v súčasnej dobe pomerne široké, no najvyšší záujem zo strany médií a odborných žurnálov stredná trieda zaznamenala až vo chvíli, keď jej príjmové a spotrebné vlastnosti začali hrať z hľadiska domáceho

⁴ KAPUR, Davesha. The middle class in India: a social formation or political actor? *Political Power and Social Theory*. Vol. 21. Boston: Emerald Group Publishing Limited, 2010, s. 143-169.

⁵ VARMA, Pavan K. *The Great Indian Middle Class*. [Rev. ed.]. New Delhi, India: Penguin Books, 2007.

⁶ *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*. Lancy Lobo a Jayesh Shah. Vyd. 1. Newcastle upon Tyne, England: Cambridge Scholars Publishing, 2014.

⁷ KAPUR, Cari Constanzo. Rethinking Courtship, Marriage and Divorce in an Indian Call Center. In: *Everyday life in South Asia*. 2nd edition. Bloomington: Indiana University Press, 2010, s. 50-61.

a svetového hospodárstva významnejšiu rolu. Spolu s ostatnými štátmi BRICS⁸ si tak India získala na prelome tisícročia zvýšenú pozornosť zo strany mnohých súčasných autorov.

⁸ BRICS (Brazília, Rusko, India, Čína a Južná Afrika) je hospodárske zoskupenie krajín s rýchlo rastúcou ekonomikou na svete.

1. Charakteristika základných pojmov

Predtým, ako sa bližšie zoznámime s fenoménom strednej triedy v Indii, bude potrebné, aby sme sa aspoň okrajovo oboznámili s definíciami kľúčových pojmov a konceptov tejto práce. Obsah tejto kapitoly je preto vyhradený charakteristike pojmov ako sociálna stratifikácia, sociálna trieda a systém tried.

1.1. Sociálna stratifikácia, systém tried a „trieda“

Sociálna stratifikácia aj naďalej predstavuje jeden z hlavných predmetov sociológie, a preto nie je neobvyklým javom, že počet jej definícií neustále rastie, prípadne dochádza k pokusom o zdokonalenie tých, ktoré sú už mnohými zaužívané a všeobecne prijaté. Pre účel tejto práce však postačí, ak uvediem dve z takýchto definícií, ktoré pochádzajú od súčasných predstaviteľov modernej sociológie. Prvý z nich, britský sociológ Anthony Giddens, definuje koncept sociálnej stratifikácie ako „štruktúrovaný systém nerovností, ktorý prevláda medzi konkrétnymi skupinami osôb.“⁹ Podľa českej sociologičky Jadwigy Šanderovej sa jedná o „výraz socioekonomických a sociokultúrnych nerovností, na pozadí ktorých stojí spoločenská deľba práce.“¹⁰ Stratifikácia spoločnosti sa s rozvojom poľnohospodárstva a možnosťou postupného nahromaďovania osobného majetku začala prehlbovať, čím prispela k prechodu od prvotne pyramídového usporiadania spoločnosti smerom ku komplexnejšiemu rozvrstveniu charakteristickému pre industriálne a postindustriálne spoločnosti, v rámci ktorých tvorí (alebo by mala tvoriť) práve stredná trieda najpočetnejšiu vrstvu obyvateľstva. Autormi najznámejších teórií sociálnej stratifikácie sú klasickí zakladatelia sociológie¹¹ ako vednej disciplíny — Karl Marx (1818-1883) a jeho nasledovník Max Weber (1864-1920). Téma tejto bakalárskej práce sa však bude výrazne odvíjať od Weberovho prístupu k spoločnosti, ktorý je na rozdiel od toho Marxovho komplexnejší a členitejší.

Systém tried predstavuje jeden zo štyroch základných typov sociálnej stratifikácie,¹² ktorý je definovaný primárne ekonomicky. V súčasnej dobe zohrávajú triedne kategórie stále veľmi významnú úlohu, a to najmä v oblastiach hospodárskeho politického plánovania, marketingových stratégií, ale aj v prípade analýz politického smerovania a rozvoja krajiny.¹³ „Jednotkou“ triedneho systému je sociálna trieda, ktorú môžeme definovať ako isté zoskupenie ľudí, ktorí v rámci určitej spoločnosti disponujú podobnými ekonomickými zdrojmi, čo väčšinou, no nie vždy, predurčuje aj

⁹ GIDDENS, Anthony, Philip W. SUTTON. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013, s. 398.

¹⁰ ŠANDEROVÁ, Jadwiga. *Sociální stratifikace: problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum, 2000, s. 25.

¹¹ Za otcov klasickej sociológie sú považovaní autori ako Auguste Comte, Karl Marx, Herbert Spencer, Émile Durkheim, Max Weber, Georg Simmel a ďalší.

¹² Z historického hľadiska rozlišujeme štyri základné typy stratifikácie: otrokárstvo, kastový systém, stavy a triedy.

¹³ *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*. Lancy Lobo a Jayesh Shah. Newcastle upon Tyne, England: Cambridge Scholars Publishing, 2014, s. xv.

spôsob ich životného štýlu, prípadne vkusu.¹⁴ S ohľadom na dominantný vplyv ekonomických faktorov sú základné hranice medzi jednotlivými triedami tvorené prevažne typom povolania, výškou platu a vlastníctvom majetku. Weber rozšíril Marxovo poňatie triedy s tvrdením, že „triedne rozdiely nevznikajú len v dôsledku prístupu k výrobným prostriedkom, ale aj príčinou hospodárskych rozdielov, ktoré s majetkom priamo nesúvisia.“¹⁵ Takéto rozdiely sú podľa neho zastúpené dvoma významnými aspektmi sociálnej stratifikácie — statusom a stranou, ktoré sú v bežnom živote premietnuté v životnom štýle jednotlivcov, v ich kvalifikácii, výške vzdelania, type povolania, spoločenskej prestíži či straníckej príslušnosti. Podľa Webera sa pritom status líši bez ohľadu na triedne rozvrstvenie, a veľkosť majetku tak nemusí byť nevyhnutnou podmienkou pre určovanie výšky spoločenského statusu.¹⁶ Koncept sociálnej triedy sa stal predmetom záujmu aj francúzskeho sociológa Pierra Bourdieua (1930–2002), ktorý zastával názor, že „preferovaný životný štýl je jedným z kľúčových triednych indikátorov.“¹⁷ Podľa Bourdieua predstavuje ekonomický kapitál¹⁸ len jeden z aspektov sociálnej triedy a triedna príslušnosť by podľa neho mala byť určená aj prostredníctvom kultúrneho, sociálneho a symbolického kapitálu. Vzdelanie, spotrebné preferencie či rekreačné aktivity Bourdieu zaradil do kultúrneho kapitálu, sieť kontaktov do kapitálu sociálneho a tretí, symbolický kapitál, definoval prvkami, ktoré sú podobné konceptu sociálneho statusu.¹⁹

Dvojica indických autorov, Daves Kapur a Milan Vaishnav, sa zaoberali strednou triedou v Indii a významom vlastného určovania triedneho statusu, ktorého dôležitosť videli v tom, že „zohľadňoval možnosť toho, že Indovia sa môžu správať spôsobom, ktorý je v skutočnosti v rozpore s ich reálnym hmotným zabezpečením.“²⁰ S cieľom zistiť, koľko ľudí v Indii si myslí, že ich rodina patrí do strednej triedy, zahájili prieskum, v rámci ktorého zisťovali odpovede u respondentov pochádzajúcich z rozličných indických zväzových štátov a z rozdielných sociálnych vrstiev. Výsledkom ich prieskumu je vyčlenený priestor v kapitole 3.1.

Príslušnosť k triede však nie je nutne stanovená v okamihu narodenia, tak ako v prípade kastových spoločností, a sociálna mobilita jednotlivcov je preto možná a dokonca veľmi bežná. Giddens interpretoval vertikálnu sociálnu mobilitu ako „pohyb jednotlivcov a skupín z jednej

¹⁴ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 402.

¹⁵ *Ibid.*, s. 403.

¹⁶ Napríklad tzv. „šľachtická chudoba“ v Británii, kde sa osoby zo šľachtických rodov tešia sociálnej vážnosti aj napriek tomu, že svoj majetok už dávno stratili. Naopak, na „novopečených zbohatlíkov“ zvyknú renomovaní ľudia z majetnejších vrstiev hľadiť s určitou dávkou dešpektu; viď *ibid.*, s. 406.

¹⁷ *Ibid.*, s. 422.

¹⁸ Ekonomický kapitál je zastúpený hmotnými statkami, príjmom či finančnými rezervami; viď *ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, s. 422–423.

²⁰ KAPUR, Daves a Milan VAISHNAV. Being middle class in India. *The Hindu* [online]. 2014 [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: <http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/being-middle-class-in-india/article6673580.ece>

sociálne-ekonomickej pozície do druhej“, ku ktorej najčastejšie dochádza v dôsledku nárastu príjmov, majetku alebo spoločenského statusu.²¹

V kontexte tradičnej hinduistickej spoločnosti²² v Indii, rovnako ako v prípade ostatných kastových spoločností, ktoré ešte pred príchodom novoveku existovali vo všetkých svetových regiónoch, pozorujeme akýsi „zvláštny prípad triedneho systému, v ktorom je príslušnosť k triede stanovená v okamihu narodenia.“²³ Ústava Indickej republiky síce zakazuje diskrimináciu na akomkoľvek základe, vrátane kastovej diskriminácie, no aj napriek tomu je dodržiavanie tohto hierarchického usporiadania na mnohých miestach (najmä v rurálnom indickom prostredí) prítomné dodnes. Avšak, v dôsledku čoraz intenzívnejšie pôsobiacej globalizácie a modernej kapitalistickej ekonomiky, je podľa Giddensa možné predpokladať, že čím viac sa bude India poddávať pôsobeniu týchto vplyvov, tým slabšia bude pozícia jej kastového systému v budúcnosti.²⁴ Pôsobením týchto globalizačných a ekonomických tlakov tak môže postupne dochádzať k oslabeniu kastového usporiadania a k posilneniu triedneho rozvrstvenia indickej spoločnosti. V súvislosti s tým však Giddens upozornil na skutočnosť, že „existencia jedného typu sociálnej stratifikácie sa nevylučuje so súčasnou existenciou iného.“²⁵

1.2. Stredná trieda alebo to, čo je „uprostred“

Z historického hľadiska je „stredná trieda“ produktom silnejúcich tlakov industrializácie a urbanizácie,²⁶ kedy svoj rozkvet zaznamenala byrokracia a mnohé veľké moderné organizácie. Rozširovanie inštitucionálneho prostredia a rozvoj hospodárstva a priemyslu spôsobili expanziu rozličných odborných profesií a manuálne práce začali byť vo veľkom nahrádzané administratívnymi povolaniami. Vplyvom postupného nárastu životnej úrovne a úbytkom manuálnych, fyzicky namáhavých povolaní, začali jednotlivé spoločenské vrstvy bohatnúť a postupne tak začali vytvárať prvé základy pre vznik „stredných tried.“ Sociológia tento proces označuje termínom zburžoáznenia spoločnosti, ktorý prvýkrát zaznel v 50. rokoch 20. storočia,

²¹ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 427.

²² Štyri hlavné skupiny hinduistickej spoločnosti s označením *varna* (farba) sa skladajú z najvyššie postavených *bráhmaňov* (duchovní vodcovia), *kšatrijov* (vojaci, bojovníci), *vaišjov* (kupci, roľníci) a *šúdrov* (robotníci, remeselníci). Pod nimi sa ešte nachádzajú sociálne vylúčení „nedotýkateľní“ alebo tzv. *daliti*. Kasta ako taká predstavuje rodovo-profesnú jednotku (*džáti*) a v Indii sú ich tisíce. Kasty sa priradujú k niektorej zo štyroch hlavných varií a väčšina Indov sa dodnes riadi pravidlami endogamie (tj. manželstvom uzatvoreným v rámci jednej a tej istej sociálnej skupiny, tj. kasty).

²³ vid' SHARMA, Ursula. *Caste*. Philadelphia: Open University Press, 1999. In GIDDENS, Anthony, Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 400.

²⁴ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 401.

²⁵ *Ibid.*, s. 399

²⁶ KAPUR, Daves a Milan VAISHNAV, *op. cit.*

kedy bola predstavená teória, že z robotníckych tried bude v priebehu niekoľkých rokov utvorená budúca stredostavovská vrstva.²⁷

Význam strednej triedy dnes spočíva často v tom, že práve zastúpenie a sila tohto spoločenského segmentu predstavuje v súčasnosti jeden zo základných faktorov pri určovaní tempa a udržateľnosti hospodárskeho rozvoja každej krajiny.²⁸ Navyše krajina, ktorej väčšina obyvateľstva sa hlási k strednej triede, je plným právom označovaná za rozvinutú spoločnosť.²⁹ Obtiažnosťou však je, že nielen v indickom kontexte, ale aj všeobecne, je stredná trieda definovaná veľmi abstraktne. Prispieva k tomu aj skutočnosť, že stredná trieda nie je vnútorne súdržná a z hľadiska širokej škály rôznych povolání je výrazne heterogénna. Príslušníci strednej triedy sa na jednej strane vyznačujú uspokojivým životným štýlom bez pocitu núdze, no na strane druhej neprekypujú nadmerným prebytkom či blahobytom.³⁰ Status strednej triedy sa preto pripisuje práve tej časti populácie, ktorej spodná hranica oddeľuje strednú vrstvu od populácie žijúcej v biede, a horná hranica ju delí od najbohatšieho a zároveň najmenšieho segmentu spoločnosti. Tento termín sa prvýkrát objavil vo Veľkej Británii koncom 18. storočia, kedy bol použitý na označenie tej časti populácie, ktorá disponovala aspoň nejakým vzdelaním, majetkom a ochranou.³¹ Z hľadiska sociológie sa však tento termín neodmysliteľne spája s obdobím charakteristickým pre kapitalistický systém hospodárstva, ktorého počiatky pozorujeme v Anglicku a v krajinách západnej hemisféry. V dôsledku rozmachu v oblasti terciárneho sektoru (tj. poskytovania služieb) sa k strednej triede začali radíť platení administratívni pracovníci, malí a strední podnikatelia, manažéri a novinári, ale aj pedagógovia či zdravotnícky personál.

S postupným nárastom rozličných pozícií sa začali odlišovať aj platové podmienky jednotlivých zamestnancov, čo viedlo k vytvoreniu vrstiev v rámci samotnej strednej triedy. Z toho dôvodu ju môžeme ďalej členiť na nižšiu strednú triedu, „strednú“ strednú triedu a vyššiu strednú triedu. Dnes je preto úplne bežným javom, ak je stredná trieda zamieňaná za svoju plurálovú variantu („stredné triedy“), ktorej cieľom je zdôrazniť jej vnútornú členitosť.

²⁷ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 417.

²⁸ SHORROCKS, Anthony, Jim DAVIES a Rodrigo LLUBERAS. *Credit Suisse Global Wealth Databook 2015*. Zurich, Switzerland: Credit Suisse Group AG, 2015, s. 114.

²⁹ *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*. Lancy Lobo a Jayesh Shah, *op. cit.*, s. xvi.

³⁰ SHORROCKS, Anthony, Jim DAVIES a Rodrigo LLUBERAS, *op. cit.*, s. 114.

³¹ JAFFRELOT, Christophe a Peter van der VEER. *Patterns of Middle Class Consumption in India and China*. Los Angeles: SAGE, 2008, s. 11.

2. Hospodársky, sociálny a politický vývoj nezávislej Indie

Cieľom tejto kapitoly je poskytnúť stručný prehľad politického vývoja nezávislej Indickej republiky, na pozadí ktorého dochádzalo k postupnému formovaniu a upevňovaniu strednej triedy, pričom hlavná pozornosť je venovaná najmä udalostiam, prípadne osobnostiam, ktoré sa na formovaní tohto spoločenského segmentu priamo podieľali.

2.1. Od politiky protekcionizmu k liberalizácii indického hospodárstva

Po dosiahnutí nezávislosti v roku 1947 musela India podstúpiť rozsiahle sociálne, ekonomické a politické zmeny. Hlavnou úlohou čerstvo zostavenej vlády bolo prijatie novej ústavy a oslabenie prevládajúcich ortodoxných náboženských prvkov, ktoré boli predmetom kritiky viacerých predstaviteľov modernizačného hnutia³² už v období pred dosiahnutím nezávislosti. Nová ústava, ktorá vstúpila do platnosti 26. januára 1950, zaručovala základné slobody a demokratické práva, zakazovala akúkoľvek diskrimináciu na základe náboženskej, rasovej, etnickej a kastovej príslušnosti, zaviedla všeobecné volebné právo a zrušila systém kúrií.³³ Pôda, ktorá predtým patrila elitám a *zamíndárom*,³⁴ bola odobratá a následne prerozdeľovaná medzi miestnych farmárov. Nová nezávislá vláda zároveň predložila vopred vypracovaný politický program, cieľom ktorého bolo stabilizovať katastrofálnu životnú úroveň indického obyvateľstva, ktorá sa koncom britského panovania radila k tým najhorším na svete.³⁵

Indický národný kongres (INC), na čele ktorého stál prvý indický premiér Džaváharlál Néhrú (1889-1964), začal presadzovať model hospodárskeho plánovania a potrebu budovania silného štátneho sektoru, ktorý mal naštartovať a posilniť rozvoj domáceho priemyslu a miestnych remesiel. V skutočnosti sa však jednalo o akýsi Néhrúovský model „zmiešanej ekonomiky“, ktorého idea vzišla z tzv. bombajského plánu (1945) predloženého skupinou významných indických priemyselníkov.³⁶ Cieľom tohto plánu bolo nasmerovať štátne investície do ťažkého priemyslu a

³² Snahou celoidický vplyvného bengálskeho modernizačného hnutia (príp. bengálskej renesancie) v 19. storočí bolo vytvoriť nový, moderný spôsob života a myslenia. Hnutie malo za cieľ riešiť otázky a problémy danej doby, akým bol najmä boj proti sociálnym a kultúrnym zaostalostiam bengálskej a celej indickej spoločnosti. Pre toto obdobie bolo charakteristické zakladanie moderných škôl, spolkov, združení, ako aj rozsiahla publikačná činnosť. V prípade kalkatskej strednej vrstvy toto hnutie postihovalo celý duchovný, spoločenský aj kultúrny život. Medzi hlavných predstaviteľov patrili Rámmohan Ráj, Íšvarčandra Šarmá Bidjáságar, Pjáričánd Mitra, Rámnarájan Tarkaratna a Rabíndranáth Thákur (1861-1941); viď ZBAVITEL, Dušan. Zrod moderní literatury. In: *Bengálská literatúra: od tantrických písní k Rabíndranáthu Thákurovi*. Vyd. 1. Praha: ExOriente. 2008, s. 143-160. ISBN 9788090424609.

³³ FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD. *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny, 2003. Dějiny států. s. 827.

³⁴ Indický veľkostatkár (držiteľ pôdy)

³⁵ KRÁSA, Miloslav, Dagmar MARKOVÁ a Dušan ZBAVITEL. *Indie a Indové: od dávnověku k dnešku*. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 291.

³⁶ Ghanšjámás Birla (1894-1983), Džahángír Ratan Dádábháí Táta (1904-1993) a Purušóttamdás Thákurdás (1879-1961)

infraštruktúry, a súčasne s tým zaviesť opatrenia na podporu indického súkromného podnikania vo vybraných odvetviach.³⁷ Nový program bol rozvrhnutý do niekoľkých päťročníc a oficiálne ho spustili v roku 1951. V priebehu nasledujúcich päťdesiatych až sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia dochádzalo k rozsiahlej obnove železničnej siete, k výstavbe zavlažovacích systémov, vodných elektrární, ocelární a moderných závodov ťažkého strojárstva. Celkový dôraz bol kladený na zrýchlenie tempa prebiehajúcej industrializácie a na dosiahnutie sebestačnosti najmä v oblasti pestovania a spracovania obilnín.

Okrem zavádzania nových hospodárskych reforiem sa na formovaní nového zmýšľania Indov podieľal aj Néhrúov priaznivý postoj voči presadzovaniu sekularizmu, a to najmä v súvislosti s čerstvým rozdelením krajiny (1947) na väčšinovo moslimskú časť (Pakistan) a väčšinovo hinduistickú časť (Indiu), v dôsledku čoho dochádzalo k intenzívnym náboženským konfliktom na oboch stranách táborov. Néhrú sa vďaka svojmu sekulárnemu postoju zaslúžil o zmiernenie náboženskej nenávisťi, o zavedenie modernizačných reforiem v oblasti hinduistického práva a inicioval aj prijatie špeciálneho zákona namiereného proti diskriminácii „nedotýkateľných.“³⁸

Vplyvom nových reforiem postupne dochádzalo k nárastu pracovných príležitostí, čím sa začala zlepšovať aj celková životná úroveň indického obyvateľstva. Avšak, „feudálne“ pomery na vidieku pretrvávali v krajine aj naďalej, a to aj napriek zavedeniu niekoľkých agrárnych reforiem a rozvojových programov. V rurálnom prostredí bola výraznejšia zmena zaznamenaná až v dôsledku známej „zelenej revolúcie“ koncom 60. rokov, vďaka ktorej sa v oblasti indického poľnohospodárstva začali používať nové vysokovýnosné odrody pšenice.³⁹ Napriek tomu však hospodársky rozvoj neprebíhal rovnomerne na celom území krajiny a dodnes je medzi životnou úrovňou na vidieku a v mestách priepastný rozdiel (viď Tabuľka 6).

Po smrti Néhrúa (27. mája 1964) bol do funkcie nového indického premiéra dosadený člen INC — Lál Bahádur Šástrí (1904-1966), ktorého už o pár rokov nahradila ambiciózna Indira Gándhiová (1917-1984).⁴⁰ V nasledujúcich rokoch musela nová premiérka čeliť vysokým finančným nákladom spôsobeným vojnou s Pakistanom a dlhotrvajúcou nepriaznivou úrodou. V júli 1969 sa preto indická vláda na čele s Gándhiovou rozhodla zoštatniť štrnásť veľkých súkromných

³⁷ FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD, *op. cit.*, s. 836.

³⁸ Nedotýkateľní (tiež *daliti*, *páriovia*, *haridžanovia*) sa radia k sociálne vylúčeným príslušníkom najnižšej skupiny tradičného hinduistického kastového systému, ktorí sú z oficiálnej štruktúry štyroch hlavných varien (*bráhmani*, *kšatrijovia*, *vaišjovia*, *šúdrovia*) vylúčení a kontakt s nimi je považovaný za rituálne znečisťujúci.

³⁹ FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD, *op. cit.*, s. 837.

⁴⁰ Indira Gándhiová bola jediným dieťaťom Džaváharlála Néhrúa a manželka Féroza Gándhího (1913-1960), ktorého priezvisko nosila. Nebola v príbuzenskom vzťahu s Mahátmom Gándhím. Predtým ako sa stala indickou premiérkou, zastávala v Šástrího vláde funkciu ministerky pre informácie, rozhlasové a televízne vysielanie.

bánk a zrušiť apanáže⁴¹ pridelované bývalým kniežatám. Začiatkom 70. rokov boli vyhlásené predčasné voľby, ktoré potom Gándhiová pod populistickým heslom „Vyžeňte biedu!“ (*Garíbí hátáo*) opäť vyhrala.⁴² Vďaka víťazstvu v bangladéšskej vojne a následnému vzniku Bangladéša v roku 1971, sa Indii podarilo získať dominantné postavenie v rámci krajín južnej Ázie. Indira sa však zo svojej rastúcej slávy netešila príliš dlho. V dôsledku neustále rastúcej chudoby sa totiž krajinou už v roku 1974 začali šíriť masové protesty na vyjadrenie odporu voči korupcii prevládajúcej medzi príslušníkmi kongresovej vlády. Premiérka sa rozhodla pristúpiť na rady svojho mladšieho syna Saňdžaja Gándhího (1946-1980) a presvedčila vtedajšieho indického prezidenta Fachruddína A. Ahmada (1905-1977), aby v celej Indii vyhlásil výnimočný stav.⁴³ Prívrženci a iniciátori opozičného hnutia, vrátane významných právnikov, novinárov a vysokoškolských učiteľov, boli hromadne zatýkaní a následne väznení. Hneď po vyhlásení výnimočného stavu bol predložený dvadsaťbodový program, cieľom ktorého bolo posilniť ekonomiku, znížiť infláciu a oslabiť čierny trh. Dvadsaťbodový program síce priniesol výrazné zlepšenie, no ani to Kongresu nepomohlo zopakovať výsledok posledných volieb a absolútnu väčšinu (295 kresiel z celkových 542) poprvýkrát získala nekongresová vláda zastúpená stranou *Ďžanta pártí* (Ľudová strana) na čele s 81 ročným Mórárdží Désáiom.⁴⁴ Pod výsledok volieb sa do značnej miery podpísala aj nespokojnosť ľudí so zavedením programu na kontrolu pôrodnosti. Toto nové opatrenie bolo na niektorých územiach Indie presadzované násilnými metódami a sterilizácia rodičov s viac než dvomi deťmi sa stala povinnou záležitosťou.

Inflácia a rada korupčných škandálov sa krajinou šírili aj naďalej, a preto sa víťaznou stranou siedmich všeobecných volieb (1980) stal opäť Kongres, na čele ktorého bola ešte stále Indira Gándhiová. Tá však už čoskoro musela čeliť rastúcej hrozbe militantného sikhského separatizmu, v dôsledku ktorého v krajine (predovšetkým v Paňdžábe, Harijáne a v okolí Dillí) dochádzalo k čoraz častejším teroristickým útokom a občianskym nepokojom. Vláda na to reagovala spustením „operácie Modrá hviezda“, ktorá bola namierená proti Zlatému chrámu sikhov v Amritsare. Tento krok sa však stal premiérke osudným a 31. októbra 1984 ju vo vlastnom sídle zavraždili jej dvaja sikhskí ochrankári.

⁴¹ Po dosiahnutí nezávislosti sa stali nezávislými aj mnohé indické kniežacie štáty. Po odchode Britov z Indie sa tak začali rozsiahle vyjednávania vo veci integrácie týchto štátov. Dokument o pristúpení k Indii podpísali všetky kniežatstvá okrem Kašmíru, Haidarábádu a Džunagarhu. Kniežatá, ktoré sa rozhodli pre pripojenie k Indii, získali titul *rádžpramukh* (tj. guvernér daného územia) a štát im začal vyplácať apanáže (dôchodky), ktoré neskôr vláda Indiry Gándhiovej zrušila.

⁴² FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD, *op. cit.*, s. 842.

⁴³ *Ibid.*, s. 844.

⁴⁴ Mórárdží Désái (1896-1995) bol významným indickým politikom, hlavným predstaviteľom politickej strany *Ďžanta* a štvrtým premiérom v histórii Indickej republiky (1977-1979). Predtým zastával funkciu ministra financií (1958-1963 a 1967-1969) a funkciu ministra pre domáce záležitosti (1978-1979). V roku 1966 ho vo voľbách porazila jeho hlavná súperka Indira Gándhiová (INC).

Novým premiérom Indickej republiky sa stal Rádžív Gándhí (1944-1991), starší syn zavraždenej Indiry Gándhíovej. Kongresová vláda sa pod vedením nového premiéra zamerala na podporu súkromného podnikania a odstránenie byrokratických obmedzení, začala podporovať dovoz vyspelých technológií a zakladala nové výrobné podniky. Nový premiér veril, že krajina pomocou liberalizácie ekonomiky zažije „počítačový vek“, vďaka ktorému by došlo k vytvoreniu priaznivých podmienok aj pre tie najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva.⁴⁵ Popularita Rádžíva Gándhího však onedlho začala slabnúť a po prevalení niekoľkých korupčných škandálov a daňových podvodov, ktoré odhalili možné prepojenie na hlavných predstaviteľov vtedajšej vlády, sa na premiérske kreslo dostal bývalý minister financií Višvanáth Pratáp Sinh (1931-2008), ktorý v roku 1989 zostavil novú koaličnú (nekongresovú) vládu. Kritika nových opatrení⁴⁶ Sinhovej vlády ho však krátko na to donútila z premiérskeho kresla rezignovať.

Predpokladalo sa, že premiérskeho kresla sa opäť ujme Rádžív Gándhí, avšak potom, ako bol v máji 1991 zavraždený samovražednou atentátničkou zo Šrí Lanky, bol do funkcie nového premiéra vymenovaný kongresista P. V. Narasinha Ráo (1921-2004).⁴⁷ V priebehu deväťdesiatych rokov pozorujeme nárast nových regionálnych politických strán, ktoré vznikali buď samostatne, napríklad za účelom podporovania nižších kást, alebo ako frakcie väčších etablovaných politických strán — Indického národného kongresu (INC) a *Džanta dalu*, neskôr Indickej ľudovej strany (BJP).⁴⁸

Nová kongresová vláda na čele s Narasinha Ráo musela už od začiatku čeliť ťažkej finančnej kríze, ktorá krajinu zasiahla začiatkom 90. rokov. V reakcii na to spustil vtedajší minister financií, Manmóhan Singh, prísne úsporné opatrenia, po ktorých nasledovalo schválenie programu na liberalizáciu celej indickej ekonomiky. V dôsledku nových liberalizačných opatrení došlo k privatizácii mnohých štátnych podnikov a indický trh sa stal náhle prístupným pre mnohých zahraničných investorov. Nové opatrenia v oblasti indického hospodárstva sa podpísali pod

⁴⁵ FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD, *op. cit.*, s. 849.

⁴⁶ Nové Sinhove nariadenia sa odvíjali od systému zamestnaneckých kvót, ktoré boli oôvodne predstavené v správe vypracovanej bihárskym politikom B. P. Mandalom (1918-1982) v roku 1980. Odporúčaním správy bolo, aby boli zamestnanecké kvóty, v rámci ktorých už mali tieto skupiny („súpisných kást“ a „súpisných kmeňov“) v štátnom sektore nárok na 22,5%, rozšírené aj na príslušníkov „ďalších zaostalých tried“ (OBC, *other backward classes*). Pre poslednú vymenovanú skupinu so statusom OBC (tzv. *šúdrovia*, ktorých celkový počet predstavoval 3747 kást), malo byť pritom vyčlenených až 27% zamestnaneckých miest. S týmito nariadeniami pochopiteľne nesúhlasili najmä príslušníci vyšších kást.

⁴⁷ Pámulaparti Vénkata Narasinha Ráo pochádzal z južnej Indie a ako člen INC pôsobil ako minister zahraničia v rokoch 1980-84, 1988-89 a 1992-93.

⁴⁸ *Bhárátj džanta pártí* (BJP, Indická ľudová strana) bola formálne založená až v roku 1980. Vyvinula sa z pôvodnej *Bhárátj Džanasangh* (BJS, Indický ľudový zväz), ktorá bola založená najmä za účelom prvých všeobecných volieb v roku 1951. Strana mala výhradne komunistický charakter (tj. hájila záujmy hinduistickej väčšiny) a jej „materskou organizáciou“, či skôr kultúrnou platformou, od ktorej sa neskôr odštiepila, bola *Ráštrj svajmsévák sangh* (RSS) — ktorá dodnes pôsobí ako militantná hinduistická organizácia. Prednými predstaviteľmi odtrhnutej BJS sa stali A. B. Vádžpájí a L. K. Ádvání.

priaznivý ekonomický rast, v dôsledku ktorého krajina zaznamenala aj výrazný pokles v počte obyvateľov žijúcich pod hranicou chudoby. Vďaka priaznivému dopadu nových liberalizačných opatrení začal byť Manmóhan Singh právom označovaný za hlavného „architekta“ tohto hospodárskeho reformného programu.⁴⁹ Po Narasinha Ráovi sa v priebehu rokov 1996 až 2004 na premiérskom kresle vystriedali štyria nekongresoví politici, po ktorých túto funkciu až do roku 2014 zastával samotný Manmóhan Singh, jeden z najdlhšie vládnucich premiérov Indie a zároveň prvý premiér sikhského pôvodu.⁵⁰

2.2. Súčasný politický vývoj

Jedna z vlastností, ktorá súčasnú indickú spoločnosť vystihuje, je pomerná stabilita štátneho zriadenia rovnako ako demokratický a sekulárny charakter všetkých jej ústavných inštitúcií.⁵¹ V máji 2014 v parlamentných voľbách zvíťazil cieľavedomý Naréndra Módí, predstaviteľ strany BJP a horlivý hlásateľ hospodárskej prosperity a ekonomického rastu. Najmä vďaka týmto heslám získala jeho strana výraznú prevahu (282 z celkových 545 kresiel), a obsadila tak vyše 30 percent kresiel v Snemovni ľudu — dolnej komore Indického parlamentu.⁵² Ďalším z dôvodov jeho víťazstva mohla byť aj málo výrazná osobnosť starnúceho Manmóhana Singha a viaceré korupčné škandály, ktoré boli odhalené práve počas jeho vlády.

Charizmatický rečník a čerstvý víťaz indických volieb Módí dlho nečakal a hneď od začiatku funkčného obdobia sa naplno pustil do presadzovania svojich predvolebných vízií, ktoré koncom roku 2014 zahájil vyhlásením dodnes trvajúcej kampane pod názvom „Make in India“, cieľom ktorej má byť posilnenie domácej výroby a prilákanie zahraničných investícií.⁵³ Najväčšími prioritami súčasnej vlády pritom aj naďalej zostáva budovanie infraštruktúry, podpora zamestnanosti a veľkovýroby. Proces uplatňovania nových reforiem však býva častokrát veľmi zdĺhavý, k čomu prispieva aj nejednotnosť spolupráce medzi Snemovňou ľudu a Radou štátov (hornou komorou), pretože zatiaľ čo BJP obsadila väčšinu kresiel v dolnej komore, horná komora zostala zastúpená prevažne opozičnými členmi Indického národného kongresu (INK), ktorí majú

⁴⁹ Profile: Manmohan Singh. *BBC* [online]. 2015 [cit. 2016-08-10]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-19700141>

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ KRÁSA, Miloslav, Dagmar MARKOVÁ a Dušan ZBAVITEL, *op. cit.*, s. 322.

⁵² Zákonodarná moc je tvorená dvojkomorovým parlamentom zloženým z hornej komory *Rádžja sabha* (Rada štátov, 245 členov) a dolnej komory *Lók sabha* (Snemovňa ľudu, 545 členov). Do dolnej komory sa volí každých päť rokov priamym ľudovým hlasovaním.

⁵³ SUBRAMANYA, Rupa. India Could Still Be a Manufacturing Powerhouse. *Foreign Policy* [online]. 2014 [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: <http://foreignpolicy.com/2014/12/31/india-china-economy-modi-manufacturing/>?wp_login_redirect=0

schopnosť pozastaviť či priamo zablokovat' zákony, ktoré predkladá dolná komora.⁵⁴ O upevňovaní reforiem súčasnej vlády a pretrvávajúcich prekážkach rozvoja súčasnej Indickej republiky však podrobnejšie pojednáva až kapitola 3.5.

⁵⁴ *Ibid.*

3. Charakteristika strednej triedy v Indii

Na to, aby mohla byť stredná trieda solídny predmetom empirického výskumu, je potrebné, aby bol tento koncept aspoň čiastočne zaradený a definovaný. Avšak, ako bolo načrtnuté už v úvode tejto práce, pokusy o presné vymedzenie tohto abstraktného termínu sú zväčša plné nejasností a len málokedy bývajú plne uspokojivé. Snahou tejto kapitoly však bude aj napriek tomuto riziku čo najprehľadnejšie vystihnúť špecifiká indickej strednej triedy a prvky, ktoré ju odlišujú od globálnej strednej triedy.

3.1. Veľkosť strednej triedy

Pri určovaní všeobecne prijateľnej definície a veľkosti tejto širokej spoločenskej vrstvy, akú predstavuje práve indická stredná trieda, narazili mnohí autori a inštitúcie na kameň úrazu. Následkom mnohých nejasností tak dodnes nemohlo dôjsť k úplnému konsenzu. Práve z tohto dôvodu obsahuje nižšie uvedená Tabuľka 1 výpočty pochádzajúce z rôznych zdrojov. Jednotliví autori najskôr sformulovali vlastnú definíciu indickej strednej triedy, na základe ktorej sa potom pokúsili o čo najpresnejší výpočet jej veľkosti. Vzhľadom na veľkú rozmanitosť zadaných kritérií sa však výsledky jednotlivých zdrojov líšia. Práve preto by mala nasledujúca tabuľka aspoň z časti uľahčiť čitateľovi prehľad medzi týmito údajmi.

V snahe o čo najpresnejší výpočet indickej strednej triedy používala väčšina autorov ako hlavné kritérium mieru spotreby a výšku príjmu indických domácností. Avšak, určité spotrebne tovary, ktoré boli v minulosti charakteristické pre príslušníkov strednej triedy, stratili v dôsledku nárastu príjmov a poklesu cien svoju pôvodnú „určujúcu“ hodnotu. Napríklad, indická domácnosť, ktorá na sklonku 80. rokov vlastnila telefón, motorový dopravný prostriedok a televíziu, sa na základe takejto spotreby radila k strednej triede, zatiaľ čo dnes by boli tie isté komodity odrazom príslušnosti k triede výrazne nižšej.⁵⁵ V Tabuľke 1 môžeme takéto kritérium spotreby vidieť v definícii, ktorú v roku 2005 uviedol portál CNN-IBN. Podľa tohto portálu tvorilo indickú strednú triedu v tom istom roku 200 miliónov obyvateľov. Podľa štúdie, ktorú vypracovala organizácia McKinsey Global Institute, by sa mal počet príslušníkov indickej strednej triedy v roku 2025 zvýšiť až na 583 miliónov ľudí.⁵⁶

Pri meraní veľkosti strednej triedy sa za najčastejšie kritérium považujú príjmy domácností, miera spotreby, typ povolania alebo výška odvádzaných daní. Naopak, pri zohľadňovaní neekonomických faktorov sa často uvádza výška vzdelania, počet diplomovaných absolventov, konkrétne názorové hodnoty či zásady správania sa.

⁵⁵ KAPUR, Daves. The middle class in India: a social formation or political actor? *Political Power and Social Theory*. Vol. 21. Boston: Emerald Group Publishing Limited, 2010, s. 146.

⁵⁶ VARMA, Pavan K. *The great Indian middle class*. [Rev. ed.]. New Delhi, India: Penguin Books, 2007, s. xx.

Tabuľka 1: Veľkosť strednej triedy v Indii

Zdroj	Veľkosť (v mil.)	Rok	Definícia
Svetová Banka	264	2005	Spodná hranica: medián chudoby v 70 krajinách (tj. 2 doláre na deň) Vrchná hranica: prah chudoby v USA (tj. 13 dolárov na deň)
The McKinsey Quarterly	50	2005	Disponibilný dôchodok domácností je 200,000 až 1,000,000 rupií ročne (tj. 11-55 dolárov na deň alebo 4,200-21,000 dolárov ročne)
CNN-IBN	200	2005	Kritérium spotreby: vlastní domácnosť automobil (príp. skúter), farebný televízor a telefón?
Asian Development Bank	224 (nižšia stredná trieda)	2005	2-4 doláre (PKS)
	45 (stredná stredná trieda)		4-10 doláre (PKS)
	5 (vyššia stredná trieda)		10-20 dolárov (PKS)
Indická vláda	9.76	1996-1997	Počet ľudí podávajúcich daňové priznania
	30.1	2008-2009	
NCAER (National Council of Applied Economic Research)	4.5 (hh)	1995-1996	Príjem v rozmedzí 0.2 až 1.0 mil. rupií
	10.7 (hh)	2001-2002	
	28.4 (hh)	2009-2010	
Nirvikar Singh	113	1992-1993	Kritérium najširšej strednej triedy: Príjem jednej domácnosti vyšší ako 35,000 rupií ročne (v roku 1998-1999)
	250	1998-1999	

Zdroj: KAPUR, Daves, *op. cit.*, s. 145.

Poznámka: PKS = parita kúpnej sily (tj. rovný pomer cenových hladín rôznych štátov)

Meranie strednej triedy často naráža na mnohé obmedzenia, ktoré vyplývajú zo štruktúry samotných triednych schém. Napríklad tie, ktoré vychádzajú zo štruktúry povolania, dokážu do svojej schémy len zriedka zaradiť ekonomicky nečinné osoby, akými sú nezamestnaní, študenti, dôchodcovia alebo deti.⁵⁷ Ďalším obmedzením je v prípade Indie aj nerovnomerná distribúcia stredných tried. Napríklad, ekonomicky činná stredná trieda zastúpená moslimskou časťou obyvateľstva, sa koncentruje prevažne na západnom pobreží a na juhu subkontinentu,⁵⁸ zatiaľ čo chudobnejšie vrstvy moslimov sú sústredené najmä na severe krajiny.

O relatívnosti strednej triedy v Indii niekedy svedčí aj pochybný postoj samotných Indov, ktorí sa za príslušníkov strednej triedy niekedy slepo označujú. Napríklad, niektorí

⁵⁷ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, str. 408.

⁵⁸ *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*. Lancy Lobo a Jayesh Shah, *op. cit.*, s. xvi.

obyvatelia Dharaví, jedného z najväčších slumov na svete, situovaného paradoxne v najbohatšom indickom meste, v Bombaji, sa za príslušníkov strednej triedy považujú rovnako ako napríklad zamestnanci v továrňach či bankách.⁵⁹ Touto problematikou sa zaoberala aj dvojica autorov, Daves Kapur a Milan Vaishnav, ktorí sa vo svojej štúdii snažili zistiť, koľko ľudí v Indii si myslí, že ich rodina patrí do strednej triedy. Zahájili preto prieskum, v rámci ktorého zisťovali jednotlivé stanoviská Indov pochádzajúcich z rozličných zväzových štátov. Výsledkom prieskumu bolo, že takmer polovica (49 percent) opýtaných si myslela, že ich rodina sa radí k strednej triede.⁶⁰ Ďalším ich zistením bolo, že odpovede jednotlivých respondentov sa od seba líšili v závislosti od konkrétneho zväzového štátu. Napríklad, v zväzovom štáte Karnátaka sa k strednej triede prihlásilo až 68 percent respondentov, zatiaľ čo v štáte Madhjadpradéš len 29.⁶¹ Hoci sa za príslušníkov strednej triedy označujú prevažne obyvatelia väčších miest, výsledky prieskumu ukázali, že podiel obyvateľov na indickom vidieku, ktorý sám seba považuje za strednú triedu, je takisto pomerne vysoký. Prieskum tak odhalil skutočnosť, že rozdiel medzi subjektívnym pocitom ľudí a objektívnou realitou je veľmi výrazný a subjektívne vnímanie Indov je preto často v rozpore s reálnou situáciou ich hmotného zabezpečenia.

Daves Kapur a Milan Vaishnav upozornili aj na to, že počet opýtaných, ktorí sami seba označili za príslušníkov strednej triedy, sa zvyšoval aj v závislosti od výšky dosiahnutej úrovne vzdelania. Paradoxom však je, že takmer polovica (47 percent) tých, ktorí nedosiahli ani úroveň štandardného desaťročného vzdelania, sa k strednej triede prihlásili tiež a priznali, že v priebehu poslednej generácie ich rodiny zaznamenali zmenu prostredníctvom vzostupnej sociálnej mobility. Autori si výsledky štúdie vysvetľujú tým, že odpovede jednotlivých respondentov by mohli výrazne ovplyvniť ich spoločenský postoj. Tí, ktorí sami seba označili za strednú triedu, sa totiž vyznačovali aj pozitívnou vierou v budúcnosť ich potomkov a nádejou na celkový pokrok krajiny. V závere štúdie však dvojica autorov priznala, že sa im nepodarilo zistiť pravý dôvod, ktorý viedol toľkých respondentov k tomu, aby sa identifikovali práve statusom strednej triedy.

3.2. Názorové vymedzenie príslušníkov indickej strednej triedy

Cieľom tejto podkapitoly je načrtnúť približnú profiláciu a názorové vymedzenie príslušníkov strednej triedy v Indii pomocou jej porovnania so sociálne znevýhodnenými skupinami indického obyvateľstva a globálnou strednou triedou.

⁵⁹ *Different faces of India's middle class* [online]. Financial Times. 30.10.2012 [cit. 2016-08-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=IPrTtc4FIqY>

⁶⁰ KAPUR, Daves a Milan VAISHNAV, *op. cit.*

⁶¹ *Ibid.*

Tabuľka 2: Prehľad vybraných názorov a postojov príslušníkov stredných tried

Tvrdenie	Globálna stredná trieda	Indická stredná trieda	Sociálne znevýhodnené indické obyvateľstvo
	Percento opýtaných, ktorí sa s uvedeným tvrdením stotožnili.		
1 Náboženstvo je dôležité	42%	60%	72%
2 Sloboda vyznania je dôležitá	65%	68%	64%
3 Viera v boha nie je podmienkou morálky	45%	34%	32%
4 Homosexualita by mala byť spoločensky akceptovaná	43%	10%	10%
5 Dôraz na dodržiavanie spravodlivých volieb s minimálnym počtom dvoch politických strán	62%	53%	51%
6 Rovný prístup pred zákonom je dôležitý	76%	54%	51%
7 Sloboda slova je dôležitá	56%	63%	52%
8 Sloboda slova má prednosť pred slobodou vyznania, odstránením chudoby, kriminality a násilia	26%	46%	39%
9 Únik z chudoby má prednosť pred slobodou slova, slobodou vyznania a bojom proti kriminalite a násiliu	33%	21%	23%
10 Dôraz kladený na súčasný život	51%	50%	40%
11 Dôraz kladený na budúcnosť	69%	85%	81%
12 Globálne otepľovanie je veľkým rizikom	57%	67%	54%
13 Znečisťovanie predstavuje závažný problém	60%	85%	79%

Zdroj: KAPUR, Daves, *op. cit.*, s. 157.

Poznámka: Globálna stredná trieda je v tomto prípade zastúpená krajinami ako Argentína, Brazília, Bulharsko, Čile, Egypt, India, Mexiko, Poľsko, Malajzia, Ruská federácia, Južná Afrika, Ukrajina a Venezuela.

Na základe výsledkov uvedených v Tabuľke 2 môžeme vidieť viaceré rozdiely v postojoch príslušníkov jednotlivých stredných tried k vybraným spoločenským otázkam a problémom. Z výpovedí jednotlivých respondentov vyplýva, že väčšina stredných tried prejavuje zvýšenú náklonnosť voči demokratickým inštitúciám, otvorene podporuje individuálne slobody a pociťuje zvýšenú potrebu riešenia závažných enviromentálnych problémov. Avšak, postoj indickej strednej triedy voči spravodlivému priebehu volieb a voči rovnému prístupu ľudí pred zákonom nie je natoľko čitateľný ako v prípade ostatných stredostavovských vrstiev (viď bod 5 a 6 v Tabuľke 2), v porovnaní s ktorými je výsledok indickej strednej triedy výrazne nižší. Jedným z ďalších ukazovateľov je, že zvýšený záujem o náboženské otázky pozorujeme prevažne v prípade sociálne

znevýhodnenej časti indickej populácie rovnako ako aj u celej indickej strednej triedy. Zaujímavosťou je, že rozdiely v jednotlivých postojoch medzi indickou strednou triedou a sociálne znevýhodnenými segmentami indického obyvateľstva patria obecné medzi najnižšie na svete, pod čo sa však mohla podpísať aj skutočnosť relatívne nízkeho priemerného platu v Indii.⁶² V porovnaní s globálnou strednou triedou sa tá indická prejavuje ako výrazne konzervatívnejšia. Avšak, oproti sociálne slabším skupinám obyvateľstva sa indická stredná trieda prejavuje ako viditeľne liberálnejšia. V Tabuľke 2 určite stoja za zvýšenú pozornosť všetky hrubo zvýraznené výsledky, na základe ktorých pozorujeme, ako a v čom sa indická stredná trieda rozchádza s profilom globálnej strednej triedy.

Do pozornosti viacerých akademikov vstúpila aj politická kultúra a stranícka orientácia príslušníkov indickej strednej triedy. D. Kapur a M. Vaishnav na základe svojich zistení konštatujú, že vyššia stredná trieda (tj. má ukončenú aspoň štandardnú dĺžku vzdelania a ročný príjem nad 720,000 rupií) vo voľbách výraznejšie inklinuje k Indickej ľudovej strane (BJP), ktorá je v súčasnosti vládnuou politickou stranou na čele s Naréndrom Módím.⁶³ K volebnému víťazstvu BJP pritom výraznou mierou prispela práve podpora zo strany indických stredných vrstiev.

K názorovej profilácii súčasnej indickej strednej triedy nepochybne patrí aj postoj stredostavovských príslušníkov voči živým otázkam kasty a náboženstva v Indii. Neelanjan Sircar a Megan Reed nedávno publikovali štúdiu zaoberajúcu sa pretrvávajúcimi spoločenskými predsudkami v súčasnej indickej spoločnosti. Výsledkom ich štúdie bolo, že predsudky založené na kaste a náboženstve sú v Indii dodnes rozšírené aj u mestských stredostavovských vrstiev, a že miera vzdelania a urbanizácie tak nutne nemusí spôsobovať oslabovanie týchto spoločenských a náboženských predsudkov.⁶⁴ Navyše, rozdiel v postojoch medzi urbánnym a rurálnym obyvateľstvom bol na základe zozbieraných odpovedí veľmi nízky. Tento jav môžeme pozorovať aj v Tabuľke 2, podľa ktorej sú rozdiely v postojoch medzi indickou strednou triedou a sociálne znevýhodneným indickým obyvateľstvom pomerne malé. Prieskum N. Sircara a M. Reeda ukázal, že 27 percentám opýtaných by prekážalo, ak by v ich susedstve mali bývať príslušníci iného náboženstva či rozdielnej kasty. Výsledky sa však opäť líšia aj v závislosti od konkrétneho vzäzového štátu. V severozápadnom štáte Paňdžáb k tejto otázke zaujala odmietavý postoj najväčšia časť opýtaných (36%), zatiaľ čo v juhovýchodnom Ándhrapradeši bol odmietavý postoj opýtaných najmenší (12%). Pomerne vysoká miera (nad 30% opýtaných) predsudkov tohto typu však bola

⁶² KAPUR, Daves, *op. cit.*, s. 156.

⁶³ KAPUR, Daves a Milan VAISHNAV, *op. cit.*

⁶⁴ SIRCAR, Neelanjan a Megan REED. Choosing thy neighbour. *The Hindu* [online]. 2015 [cit. 2016-08-09]. Dostupné z: <http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/comment-article-choosing-thy-neighbour/article6772534.ece?homepage=true>

zaznamenaná aj v štátoch ako Karnátaka, Tamilnádu či Rádžasthán. Nečakaným výsledkom prieskumu bolo zistenie, že sociálne mobilné stredné vrstvy, ktoré sami seba označili za príslušníkov strednej triedy, prejavili v otázke bývania v susedstve s rozdielnou náboženskou komunitou výrazne väčší nesúhlas (39% opýtaných) ako príslušníci, ktorí sa k strednej triede neprihlásili. Spomedzi druhej skupiny opýtaných pritom zaujalo odmietavý postoj voči bývaniu v bezprostrednej blízkosti s takouto komunitou len 17 percent.⁶⁵

3.3. História strednej triedy v Indii

Pavan K. Varma, autor známej knihy *The Great Indian Middle Class* zastáva názor, že na indickú strednú triedu je potrebné nazerať cez jej bohatú históriu a postupnú premenu, ktorá sa pod jej súčasnú podobu významne podpísala. Hoci prvé impulzy pre vznik indickej strednej triedy boli nepochybne utvorené už v období Britského koloniálneho panstva, ktorého oficiálny počiatok datujeme od roku 1858, významnejšou etapou z hľadiska formovania stredných tried je až obdobie po dosiahnutí indickej nezávislosti v roku 1947. Napriek tomu by však bolo veľkou chybou nespomenúť aspoň niektoré udalosti a skutočnosti, ku ktorým dochádzalo výhradne počas prítomnosti Britov v Indii.

Britská koloniálna vláda (tiež Britský Rádž) začala na spravovanom indickom území presadzovať anglický školský systém a miestnu spoločnosť začala vzdelávať v európskom duchu osvietenstva. Ako prvé boli z pochopiteľných dôvodov zasiahnuté prístavné mestá — Kalkata, Madrás a Bombaj, v rámci ktorých sa už čoskoro po príchode Britov začala formovať nová spoločenská vrstva. Indické obyvateľstvo svojím počtom výrazne prevyšovalo to britské a obrovské územie, ktoré Briti od roku 1858 oficiálne spravovali, si vyžadovalo, aby začali do štátnych funkcií obsadzovať aj miestne indické obyvateľstvo. Hlavným predstaviteľom a propagátorom anglického vzdelania v Indii sa stal člen koloniálnej vlády, Lord Macaulay (1800-1859).

Mnohí príslušníci indickej elity odchádzali za štúdiom do Británie, aby tak mohli po návrate do Indie ľahšie získať uplanenie v rámci štátneho aparátu. Boli to však práve Briti, ktorí do Indie priniesli moderné inštitúcie a spolu s nimi aj nový pohľad na spoločenské pomery v rámci „tradičnej“ indickej spoločnosti. Indická stredná trieda je preto v mnohých ohľadoch právom považovaná za „produkt“ Britského Rádžu. Anglický spôsob života sa tak postupne stal pre formujúcu sa strednú triedu akýmsi vzorom, ktorý začal byť na indickej pôde napodobňovaný.⁶⁶

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ MISRA, B. B. *The Indian Middle Classes: Their Growth in Modern Times*. Oxford University Press, 1961, s. 11.

V roku 1947 bola vtedajšia stredná trieda zastúpená len niekoľkými jedincami, ktorí sa radili k výhradnej elite indického obyvateľstva.⁶⁷ Postupne sa však charakter strednej triedy začal meniť a najvýraznejšie zmeny zaznamenal až po roku 1991.

3.3.1. „Tradičná stredná trieda“ (1947-1964)

O prvý výraznejší rozmach indickej strednej triedy sa zaslúžil postup Indického národného kongresu (INC) a jeho protekcionistická politika uplatňovaná po dosiahnutí nezávislosti (15. augusta 1947). Vlna hromadnej dekolonizácie, ktorú po druhej svetovej vojne odštartovalo ukončenie japonskej nadvlády v Kórei (1945), po sebe na väčšine území zanechalo chaos a násilie spojené s odchodom materských zemí. India a mnohé ďalšie kolonizované krajiny, ktoré po druhej svetovej vojne získali nezávislosť, sa odmietali naďalej podieľať na dohodách o uplatňovaní voľného trhu, ktoré im boli počas kolonializmu mnohokrát nedobrovoľne nanútené.⁶⁸ Néhru sa tak v dôsledku pretrvávajúceho hnevu voči Angličanom netajil odsudzovaním zahraničného kapitálu a veľkopodnikateľov. Vláda sa preto s cieľom podporiť domácich malých a stredných podnikateľov uchýlila k uplatňovaniu protekcionistickej politiky. Tá presadzovala model centrálného plánovania, systém kvót a licencií, a výrazne obmedzovala zahraničné investície. Napriek tomu, že sa krajine vďaka tomuto postupu podarilo do konca 70. rokov zaistiť sebestačnosť v produkcii základných potravín, z dlhodobého hľadiska sa ukázalo, že tento spôsob riadenia nemohol byť dlhodobo udržateľný.

Podobnú situáciu však môžeme vidieť aj v prípade Egypta, ktorý ako bývalá britská kolónia zaujal v oblasti riadenia hospodárstva podobný postoj ako India, čím sa pokúsil eliminovať zahraničný vplyv a kontrolu.⁶⁹ V tomto svetle sa preto v 40. rokoch 20. storočia niesli aj nové egyptské nariadenia a zákony, ktoré sa zaslúžili napríklad o zavedenie povinnej arabčiny ako jediného možného prostriedku písomnej komunikácie predstaviteľov zahraničných spoločností v celom Egypte.⁷⁰ Podobne ako v Indii, aj tu bolo hlavným cieľom nových opatrení posilniť domáci trh a zvýšiť zamestnanosť miestneho obyvateľstva. Hoci sa niektoré postkolonialistické krajiny priklonili k výhradnému uplatňovaniu socializmu (Severná Kórea, Severný Vietnam, Čína, Kuba),

⁶⁷ VARMA, Pavan, *op. cit.*, s. xviii.

⁶⁸ CHANG, Ha-Joon. *Economics: The User's Guide*. First edition. London: Pelican an imprint of Penguin Books, 2014, s. 85.

⁶⁹ Egypt získal nezávislosť od Británie už v roku 1922, no pôsobenie Britov v Egypte de facto vypršalo až okolo roku 1952.

⁷⁰ SHAFIK, Viola. *Arab cinema: history and cultural identity*. New rev. ed. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2007, s. 15.

väčšina z nich sa rozhodla skombinovať princípy kapitalizmu so štátom riadenou industrializáciou.⁷¹

Postoj takejto „zmiešanej ekonomiky“ zaujala po roku 1947 aj nová indická vláda. V Indii toto obdobie symbolizovalo počiatok novej nezávislej éry, počas ktorej významne ovplyvnil ďalšie smerovanie krajiny Džaváharlál Néhrú — prvý a najdlhšie vládnucci indický premiér. Nárast stredných tried v tomto období do veľkej miery súvisel so zavedením vyššieho vzdelania, ktoré Néhrú výrazne podporoval, a keďže náhly rozmach byrokratického aparátu závisel na prijímaní nových zamestnancov, ponuka na pracovnom trhu sa začala zaplňať novými profesionálmi a odbornými technickými či administratívnymi pracovníkmi. Pôvodne úzka vrstva elitného obyvateľstva, ktorá sa nazývala strednou triedou okolo roku 1947, sa postupne začala rozširovať o ďalšie vrstvy indického obyvateľstva. Zväčšovanie tohto spoločenského segmentu so statusom „stredná trieda“ výrazne ovplyvnil prírív nových platených zamestnancov v štátnom aj súkromnom sektore.

Po Néhrúovej smrti v roku 1964 sa stredná trieda začala meniť nielen z hľadiska svojej veľkosti, ale aj svojim „tradičným“ charakterom. Novým statusom sa odrazu začali označovať aj ľudia, ktorí vďaka štátnym dotáciám nadobudli istú časť pôdy alebo tí, ktorí vytiažili zo zamestnaneckých kvót Mandalovej komisie. Zaradili sa k nim aj milióny drobných podnikateľov a pracovníci v odvetviach priemyslu a služieb. Napriek tomu však hospodársky rast prebiehal veľmi nerovnomerne a podmienky pre upevňovanie rastúcej strednej triedy tak neboli na celom území rovnaké. Ako konštatuje Pavan Varma, pôvodní príslušníci elitného klubu, ktorí tento prechod zažili, by boli veľmi prekvapení keby zistili, že tí, ktorých z hľadiska statusu pokladali za omnoho nižšie postavených, by dnes boli považovaní za príslušníkov jednej a tej istej (pôvodne elitnej) strednej triedy.⁷²

Duch skromnosti a pokory, ktorého nositeľmi boli v prvej polovici 20. storočia Néhrú a Gándhí, sa po premiérovej smrti v roku 1964 začali pomaly vytrácať a pôvodná „néhrúovská“ stredná trieda začala objavovať čaro konzumného spôsobu života, ktorý sa v priebehu nasledujúcich desaťročí začal v mestských oblastiach naplno rozvíjať.⁷³

3.3.2. Éra hospodárskych reforiem (1991-2007)

K rapídному urýchleniu formovania strednej triedy došlo predovšetkým v dôsledku spustenia liberalizačných reforiem v roku 1991. Indický trh sa tak stal náhle prístupným pre nových zahraničných investorov a počet pracovných príležitostí sa niekoľkonásobne zvýšil. Príchodom

⁷¹ CHANG, Ha-Joon, *op. cit.*, s. 85.

⁷² VARMA, Pavan K, *op. cit.*, s. xviii.

⁷³ *Ibid.*, s. xix.

nových tovarov, prostriedkov komunikácie a nových foriem médií sa pôvodná „néhrúovská“ stredná trieda začala meniť na triedu výrazne spotrebiteľskú.

Vďaka novým reformám sa tempo hospodárskeho rastu vyšplhalo až na 7 percent a počet najchudobnejšej časti populácie sa rapídne znížil z pôvodných 93 percent (v roku 1985) na 54 percent, čo v tej dobe predstavovalo celkom 103 miliónov ľudí, ktorým sa podarilo vymaniť zo zúfalej biedy.⁷⁴ Program boja proti chudobe dosahoval naozaj vynikajúce výsledky. Táto pôvodne sociálne znevýhodnená časť indickej populácie sa pomerne rýchlo zaradila k príslušníkom skupiny takzvaných túžiacich jedincov (z angl. aspirers, tj. príjem jednej domácnosti je 90,000-200,000 rupií ročne, tj. 1,969-4,376 dolárov v roku 2007), spomedzi ktorých by sa mala významná časť zaradiť k ostatným príslušníkom strednej triedy už v priebehu najbližších dvoch desaťročí.⁷⁵ Z hľadiska platovej úrovne by sme do tejto skupiny mohli zaradiť aj priemerného zamestnanca indického call centra, ktorého plat sa v roku 2010 pohyboval okolo sumy 10,000 rupií mesačne (tj. približne 250 amerických dolárov).⁷⁶

Beinhocker a Farrellová hovoria ešte o ďalších dvoch skupinách — o takzvaných uchádzačoch (z angl. seekers, príjem 200,000-500,000 rupií ročne, tj. 4,376-10,941 dolárov v roku 2007) a o skupine tzv. usilovných jedincov (z angl. strivers, príjem 500,000-1,000,000 rupií ročne, tj. 10,941-21,882 dolárov v roku 2007), ktorí by mali spolu tvoriť významnú časť rozširujúcej sa novej⁷⁷ strednej triedy v budúcnosti.⁷⁸

Okrem týchto troch skupín sa však spomínajú ešte tzv. „globálni“ Indovia, ktorých príjem je vyšší než jeden milión rupií ročne, a ktorí predstavujú menej ako jedno percento celkového obyvateľstva, čím sa radia k výrazne vyššej strednej triede alebo skôr k vyššej triede, ktorá už do strednej triedy z hľadiska príjmu nezapadá, pretože ju prevyšuje.⁷⁹ Príslušníci tejto „globálnej triedy“ žijú prevažne v ôsmich najväčších indických mestách a svojim vkusom a životným štýlom sa zvyknú výrazne podobat' svojim „rovesníkom“ z plne rozvinutých zemí.⁸⁰ Podobnosť vkusu môžeme najčastejšie pozorovať v oblasti výberu módnych značiek, dovolenkových destinácií, luxusnejších áut alebo vo výbere konkrétnych značiek elektroniky.

⁷⁴ FARRELL, Diana a Eric BEINHOCKER, *op. cit.*

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ KAPUR, Cari Constanzo. Rethinking Courtship, Marriage and Divorce in an Indian Call Center. In: *Everyday life in South Asia*. 2nd edition. Bloomington: Indiana University Press, 2010, s. 50.

⁷⁷ Stredná trieda sa začala označovať ako „nová“ až v období po zavedení liberalizačných reforiem.

⁷⁸ Napriek tomu, že v USA by bola takáto skupina obyvateľstva ešte stále pod hranicou chudoby, v prípade Indie, kde sú jednotlivé tovary a služby omnoho lacnejšie, môžeme túto vrstvu s pokojným svedomím zaradiť k strednej triede. Keď totiž vezmeme do úvahy výšku životných nákladov v Indii, uvidíme, že štandard indickej strednej triedy sa rovná štandardom plne rozvinutých krajín; viď *ibid.*

⁷⁹ BEINHOCKER, Eric, Diana FARRELL a Adil ZAINULBHAI. Tracking the growth of India's middle class. *The McKinsey Quarterly* [online]. 2007, (3), s. 51-61 [cit. 2016-08-05]. s. 57.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 58.

3.4. Úloha vzdelania

Príslušníci strednej triedy prikladali vzdelaniu vždy značný význam. V skutočnosti si však vzdelanie získalo zvýšenú pozornosť stredných tried až v priebehu posledných rokov.⁸¹ Najmä príslušníci mestskej strednej triedy sa vzdelanie svojich detí snažia podporovať čo najviac. Nárast vzdelávacích inštitúcií, ktorý sledujeme už od Néhrúa, umožnilo prístup k vzdelaniu širším vrstvám obyvateľstva, ktoré si pomerne rýchlo uvedomili, že prostredníctvom vzdelania dokážu zlepšiť svoje postavenie v rámci indickej spoločnosti. P. Varma konštatuje, že práve tam, kde sú vytvorené podmienky pre sociálnu mobilitu v rámci prísne hierarchicky usporiadanej spoločnosti, dochádza k intenzívnym snahám o dosiahnutie vzostupnej mobility práve pomocou vzdelania.⁸²

Na prelome tisícročia sa krajinou začali množiť vzdelávacie inštitúty poskytujúce kurzy prevažne v oblasti informačných technológií a inžinierstva. Nové školiace strediská a vysoké školy tak začali už čoskoro produkovať generáciu čerstvých absolventov.⁸³ Veľký záujem uchádzačov o štúdium v oblasti inžinierstva však mnohokrát sprevádza veľmi prísne výberové konanie. Napríklad, v roku 2007 bolo spomedzi 300 tisíc uchádzačov o tieto odbory vybraných len 2000 študentov, čo v skutočnosti predstavuje menej ako jedno percento.⁸⁴ Majetnejšie vrstvy indického obyvateľstva si môžu dovoliť svojim deťom zaplatiť kvalitné súkromné doučovanie, zatiaľ čo sociálne znevýhodnení študenti nasledujú svoje ambície sami, a v snahe dosiahnuť „sen strednej triedy“ sa príprave na náročné prijímačky venujú samostatne aj celé noci. Varma hovorí o niekoľkých obdivuhodných prípadoch mladých študentov z veľmi chudobných pomerov, ktorým sa vlastnou vytrvalosťou podarilo úspešne zložiť prijímacie skúšky na vysokú školu či vzdelávací inštitút. Najznámejším takýmto prípadom bol príbeh mladého Narayana Murthyho, ktorý v roku 1962 úspešne zložil podmienky pre vstup do IITs (Indické technologické inštitúty),⁸⁵ no keďže mu pre nedostatok financií otec nedokázal pokryť výdaje na ubytovanie, cieľavedomý Narayana sa rozhodol pokračovať na vlastnú päsť a v roku 1981 založil spoločnosť Infosys, vďaka ktorej sa z neho stal jeden z najbohatších mužov Indie.⁸⁶ Tento, no aj mnohé iné príklady podobného charakteru dnes slúžia mnohým mladým indickým študentom ako zdroj motivácie a inšpirácie v budovaní ich vlastnej budúcnosti.

⁸¹ VARMA, Pavan K, *op. cit.*, s. xxii.

⁸² *Ibid.*, s. xxiii.

⁸³ Pavan Varma vo svojej knihe uvádza, že takmer 300 indických univerzít a pridružených vysokých škôl v tej dobe produkovalo viac ako dva milióny absolventov ročne, spomedzi ktorých získalo asi 150 tisíc absolventov svoj diplom v oblasti inžinierstva; viď *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*, s. xxiii.

⁸⁵ Indické technologické inštitúty (IITs) predstavujú nezávislé verejné inštitúcie vyššieho vzdelania rozmiestnené v mestách po celej Indii. IITs sú známe vysokou náročnosťou prijímacích skúšok a ešte vyššou konkurenciou prevládajúcou medzi jednotlivými uchádzačmi o štúdium. Dnes je ich v Indii celkom 23.

⁸⁶ VARMA, Pavan K, *op. cit.*, str. xxv.

Rastúci záujem o štúdium v oblasti sekundárneho a terciárneho vzdelania demonštrujú aj dáta uvedené v Tabuľke 3, podľa ktorých môžeme vidieť, ako sa miera zápisu na stredné, vysoké a odborné školy s každým nasledujúcim obdobím zvyšuje.

Tabuľka 3: Miera zápisu na školy

	Sekundárne vzdelanie			Terciárne vzdelanie		
	2005	2010	2013	2005	2010	2013
India	54.17%	63.29%	68.90%	10.73%	17.91%	23.89%
Čína	68,45 % (údaj z roku 2006)	84.92%	96.24%	19.34%	23.95%	30,16 % (39,39 % v roku 2014)
USA	95.67%	94.31%	95.93%	82.08%	94.23%	88.81%

Zdroj: UNESCO Institute for Statistics

Poznámka: Miera zápisu na školy predstavuje počet študentov na danom stupni vzdelávania ako percento z obyvateľstva v oficiálnom školskom veku pre danú úroveň vzdelania.

3.5. Špecifiká súčasnej indickej strednej triedy

V súčasnej dobe predstavuje India jeden z najväčších spotrebiteľských trhov⁸⁷ na svete. Editori zborníku *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*, Lancy Lobo a Jayesh Shah, uvádzajú⁸⁸ tri aspekty, z hľadiska ktorých si súčasná indická stredná trieda nepochybne zaslúži zvýšenú pozornosť okolia. V prvom rade, aj napriek nejasnému vyčísleniu zastupujú príslušníci strednej triedy významnú časť svetovej pracovnej sily. Po druhé, stredná trieda má potenciál čerpať z výhod spojených s priaznivým ekonomickým rastom a včas reagovať na hospodárske stimuly takým spôsobom, aby bol rast krajiny trvalo udržateľný, no a v neposlednej rade sa jedná o spotrebné preferencie indickej strednej triedy, ktoré nám umožňujú sledovať to, akým spôsobom sa mení životný štandard celej krajiny. Autori štúdie *Tracking The Growth of India's Middle Class* konštatujú, že nárast príjmov a populácie významnou mierou prispeje k celkovej spotrebe obyvateľstva a veľká časť spotrebiteľských výdajov sa presunie z oblasti neformálneho sektoru ekonomiky do formálneho, organizovaného sektoru.⁸⁹ Budúca veľkosť indickej strednej triedy bude ovplyvnená aj zmieneným nárastom populácie, ktorý sa premietne vo vyšších číslach mestského obyvateľstva, ktoré bolo v roku 2007 odhadované na 318 miliónov.⁹⁰

⁸⁷ Spotrebiteľský trh je zastúpený všetkými konečnými spotrebiteľmi (tj. domácnosťami a jednotlivcami), ktorí nakupujú statky pre uspokojenie osobných potrieb.

⁸⁸ *The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette*. Lancy Lobo a Jayesh Shah, *op. cit.*, s. 2.

⁸⁹ BEINHOCKER, Eric, Diana FARRELL a Adil ZAINULBHAI, *op. cit.*, s. 52.

⁹⁰ *Ibid.*, s. 55.

Podľa odhadov by tak stredné triedy mali do roku 2025 tvoriť tri štvrtiny⁹¹ celkového mestského obyvateľstva.⁹² V dôsledku nárastu mestských stredných tried a rozmachu urbanizácie sa tak do oblastí miest presunie aj veľká časť celkovej domácej spotreby.⁹³

Tabuľka 4 zobrazuje vybrané aspekty súčasnej štruktúry indického obyvateľstva v porovnaní s Čínou, USA a Európskou úniou. Pomocou vybraných demografických údajov z roku 2015 je možné vidieť, že z hľadiska populačného rastu, reprodukcie, a najmä z hľadiska priemerného veku obyvateľstva, má India pred ostatnými krajinami výrazný náskok. V oblasti vzdelania a celkovej gramotnosti síce indické obyvateľstvo ešte stále zaostáva za Čínou a USA, no ako môžeme vidieť v Tabuľke 3 vyššie, miera zápisu na školy v oblasti sekundárneho aj terciárneho vzdelania každým obdobím výrazne rastie. Rovnako je to aj v prípade negramotného obyvateľstva, ktorého počet z roka na rok klesá. Podľa výsledkov organizácie UNESCO pozorujeme najvyššiu mieru gramotnosti vo vekovej kategórii 15-24 ročnej mladej generácie, ktorej hodnota predstavovala v roku 2015 takmer 90 percent.⁹⁴

Tabuľka 4: Demografické údaje vybraných štátov

	počet obyvateľov (2015)	priemerná gramotnosť (2015)	priemerný vek (2015)	miera rastu populácie (2015)	pôrodnosť (2015)
India	1,251,695,584	71.2%	27.3	1.22%	19.55 narodení/ 1,000 obyvateľov
Čína	1,367,485,388	96.4%	36.8	0.45%	12.49 narodení/ 1,000 obyvateľov
USA	321,368,864	nad 96 % (pre rok 2015 neuvedené)	37.8	0.78%	12.49 narodení/ 1,000 obyvateľov
EÚ	513,949,445	nad 96 % (pre rok 2015 neuvedené)	42.5	0.25%	10.2 narodení/1,000 obyvateľov

Zdroj: CIA World Factbook

Poznámka: V Indii dodnes pretrvávajú výrazný rozdiel medzi gramotnosťou mužov (81,30%) a žien (60,60%); vid' *ibid.*

Vďaka postupnému rastu príjmov by sa mala indická stredná trieda už čoskoro priblížiť štandardom plne rozvinutých zemí a rozmach domácej spotreby by mal aj naďalej podporovať ďalší

⁹¹ V roku 2007 predstavovalo celkové mestské obyvateľstvo Indie len jednu desatinu stredných tried; vid' *ibid.*, s. 56.

⁹² *Ibid.*, s. 56.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ UNESCO Institute for Statistics [online]. [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: <http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/regions.aspx>

hospodársky rast krajiny, rovnako ako aj celkovú zamestnanosť obyvateľstva, ku ktorej prispejú najmä nové firmy vstupujúce na indický trh.⁹⁵

V roku 2007 sa v magazíne Newsweek objavila optimistická predpoveď, podľa ktorej by sa mala „v priebehu jednej generácie z Indie stať krajina, ktorá bude tvorená vzostupne mobilnými domácnosťami, ktoré sa budú na celkovej spotrebe krajiny podieľať napríklad kúpou drahých áut či značkového oblečenia.“⁹⁶ Podľa ďalšej štúdie publikovanej organizáciou Brookings Institution (Tabuľka 5), sa indická stredná trieda do roku 2030 ocitne na prvých priečkach najväčších svetových spotrebiteľov, čím predbehne pôvodné spotrebiteľské trhy ako USA, Japonsko, Nemecko, a v dlhodobom horizonte možno aj spotrebiteľského giganta — Čínu.

V súčasnej dobe však India za Čínou ešte stále výrazne zaostáva, a to predovšetkým z hľadiska rýchlosti urbanizácie, výroby a objemu zahraničných investícií.⁹⁷ Indická ekonómka Rupa Subramanya zdôrazňuje, že India bude musieť v najbližšej dobe vytvoriť pracovné miesta pre milióny mladých ľudí, čo podľa jej názoru bude môcť z hľadiska kapacity zabezpečiť práve podpora veľkovýroby, ktorú v rámci kampane „Make in India“ presadzuje súčasná vláda Naréndra Módího.

Tabuľka 5: Predpokladaný vývoj podielu stredných tried na celosvetovej spotrebe

najväčší spotrebiteľia (2009)	% 2009	najväčší spotrebiteľia (2020)	% 2020	najväčší spotrebiteľia (2030)	% 2030
USA	21%	Čína	13%	India	23%
Japonsko	8%	USA	12%	Čína	18%
Nemecko	6%	India	11%	USA	7%
Francúzsko	4%	Japonsko	6%	Indonézia	4%
Anglicko	4%	Nemecko	4%	Japonsko	4%
Rusko	4%	Rusko	3%	Rusko	3%
Čína	4%	Francúzsko	3%	Nemecko	2%
Taliansko	3%	Indonézia	3%	Mexiko	2%
Mexiko	3%	Mexiko	3%	Brazília	2%
Brazília	3%	Anglicko	3%	Francúzsko	2%

Zdroj: KHARAS, Homi. The Emerging Middle Class in Developing Countries. *Brookings Institution* [online], 2011 [cit. 2016-03-20], s. 12.

⁹⁵ BEINHOCKER, Eric, Diana FARRELL a Adil ZAINULBHAI, *op. cit.*, s. 61.

⁹⁶ FARRELL, Diana a Eric BEINHOCKER, *op. cit.*

⁹⁷ SUBRAMANYA, Rupa, *op. cit.*

V súčasnosti predstavuje hlavnú bariéru medzi indickým trhom a zahraničnými investormi slabá úroveň pracovného práva, prísne zákony odrádzajúce investorov od kúpy pozemkov a výstavby tovární, pretrvávajúci zlý stav indickej infraštruktúry a nedostatočný prívod elektrickej energie.⁹⁸

3.5.1. Pretrvávajúca chudoba a nerovnomerný rozvoj

Napriek priaznivému hospodárskemu rastu a rozkvetu mestskej populácie za posledné obdobie dnes aj naďalej žije prevažná časť indického obyvateľstva na vidieku. Podľa organizácie UNESCO dnes žije v rurálnom prostredí až 68 percent indického obyvateľstva.⁹⁹ Tabuľka 1 znázorňuje chronologické znižovanie počtu obyvateľov žijúcich pod prahom chudoby¹⁰⁰ a zároveň poukazuje na výrazný rozdiel medzi veľkosťou chudoby na vidieku a v mestských oblastiach. Ešte v roku 1985 pritom žilo údajne až 90 percent indického obyvateľstva z menej ako jedného dolára na deň.¹⁰¹ Extrémna chudoba na vidieku sa síce vplyvom hospodárskych reforiem v roku 1991 podstatne znížila, no priepastné regionálne rozdiely pretrvávajú aj naďalej. Hlavné rozdiely spočívajú najmä v miere chudoby a v pomalom tempe prebiehajúcej urbanizácie, v ktorej India výrazne zaostáva za ostatnými ázijskými krajinami s rýchlo rastúcou ekonomikou ako Čína alebo Indonézia.¹⁰² V rámci Indie samotnej napríklad omnoho viac prosperuje západ a juh krajiny, zatiaľ čo severné a východné časti s výnimkou hlavných miest výrazne zaostávajú.¹⁰³

Tabuľka 6: Počet obyvateľov žijúcich pod hranicou chudoby

	2004-2005	2009-2010	2011-2012
Rurálne oblasti	41.80%	33.80%	25.70%
Urbánne oblasti	25.70%	20.90%	13.70%
Rozdiel medzi rurálnym a urbánnym prostredím	16.10%	12.90%	12%
Celá India	37.20%	29.80%	21.92%

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ UNESCO Institute for Statistics [online]. [cit. 2016-06-02]. Dostupné z: <http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/country-profile.aspx?code=IND®ioncode=40535>

¹⁰⁰ Hranica chudoby je definovaná ako príjem nižší než 60% mediánového príjmu; viď Poverty in Europe: the Current Situation. *Inequality Watch* [online]. 2012 [cit. 2016-05-20]. Dostupné z: <http://www.inequalitywatch.eu/spip.php?article99&lang=en>

¹⁰¹ FARRELL, Diana a Eric BEINHOCKER. Next big spenders: India's middle class. *Newsweek* [online]. 2007 [cit. 2016-07-28]. Dostupné z: <http://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/next-big-spenders-indian-middle-class>

¹⁰² BEINHOCKER, Eric, Diana FARRELL a Adil ZAINULBHAI, *op. cit.*, s. 54.

¹⁰³ *Ibid.*

Na problém s pretrvávajúcou chudobou vo svojej knihe upozornil aj Pavan Varma, ktorý zdôraznil, že veľká časť indického obyvateľstva zotrúva aj naďalej vo veľmi chudobných pomeroch a kritizuje súčasnú strednú triedu za to, že túto skutočnosť ignoruje a dostatočne nerieši. Kladie si preto otázku, ako môže India v dlhodobom horizonte napredovať, ak sa privilegované časti spoločnosti vrátane strednej triedy nebudú zaoberať tým, čo je za hranicou ich individuálneho záujmu.¹⁰⁴ Autor považuje za kľúčové, aby boli sociálne znevýhodnené skupiny obyvateľstva začlenené do spoločnosti, a to najmä na miestach s vysokým podielom chudobného, podvýživeného a ngramotného obyvateľstva. Touto problematikou sa autor zaoberal už vo svojom prvom vydaní publikácie *The Great Indian Middle Class* v roku 1997.¹⁰⁵ Hlavný paradox podľa Varmu spočíva v tom, že akonáhle sa podarí sociálne znevýhodnenej časti populácie vymaniť zo zovretia chudoby, stane sa voči ostatnému chudobnému obyvateľstvu rovnako nevšímavou, akou bola predtým majetnejšia vrstva voči nej.

Ďalším neodmysliteľným faktorom, ktorý prispieva k pretrvávajúcej chudobe je rola náboženstva a presvedčenie Indov o tom, že osud ľudí v súčasnom živote je odrazom ich dobrých alebo zlých skutkov vykonaných v živote predchádzajúcom. V rámci indickej spoločnosti je „hierarchia stále vnímaná a akceptovaná ako jej základná vlastnosť“,“¹⁰⁶ a preto aj naďalej prevláda presvedčenie, že každý jednotlivec, majetný či chudobný, si za svoj osud môže sám. Zmenu je preto možné dosiahnuť len veľmi výnimočne, a to prostredníctvom priam hrdinskej odhodlanosti a usilovnosti jednotlivca, akým bol napríklad vyššie zmienený Narayana Murthy, zakladateľ firmy Infosys. Podľa Varmu si však stredná trieda za posledné roky začala uvedomovať, že pre priaznivý vývoj súčasnej Indie je potrebné naučiť sa nazeráť za obzor svojich individuálnych záujmov a prebudiť v sebe pocit zodpovednosti voči komunite ako celku.¹⁰⁷ Nadobudnutie tohto vedomia sa začalo postupne prejavovať v náraste rozličných foriem „stredostavovského aktivizmu.“

V roku 1994 bol v zväzovom štáte Gudžarát pod záštitou nadácie Sister Nivedita Foundation spustený projekt „Škola na kolesách“, ktorého cieľom je poskytovať kvalitné vzdelanie deťom zo sociálne znevýhodnených pomeroch na indickom vidieku, podporiť rovnomerný rozvoj rurálneho a urbánneho prostredia a zvýšiť dostupnosť infraštruktúry pre vzdelávanie.¹⁰⁸ Projekt je

¹⁰⁴ VARMA, Pavan K, *op. cit.*, s. xiv.

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. xxv.

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. xxvii.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. xxviii.

¹⁰⁸ *Sister Nivedita Foundation - School On Wheels (SOW)* [online]. Sister Nivedita Foundation. 8.08.2015 [cit. 2016-08-01]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=pmq4CfqR71s>

inšpirovaný postavou Mahátmu Gándhího (1869-1948) a jeho presvedčením o tom, že „vzdelanie je kľúčom k riešeniu svetových problémov.“ Nadácia dnes pôsobí v osemdesiatich ôsmich obciach v rámci Gudžarátu a ročne odučí asi dvadsaťtisíc detí. Jedným z jej hlavných cieľov je tiež posilnenie postavenia dievčat a žien v rámci celej spoločnosti, ktorých odchod zo škôl sa po roku 1994 začal výrazne znižovať. Predstavitelia nadácie kriticky upozorňujú na regionálne rozdiely v infraštruktúre, v prístupe ku kvalitnému vzdelaniu a k celkovým zdrojom. Napriek tomu, že miera zápisu na školy v rurálnom prostredí rastie, získané vedomosti sú často na veľmi nízkej úrovni. To demonštruje aj skutočnosť, že zhruba polovica žiakov piatych ročníkov nie je schopná prečítať texty na úrovni druhého ročníku alebo riešiť triviálne matematické úlohy.¹⁰⁹ Jeden z hlavných predstaviteľov Sister Nivedita Foundation túto situáciu vystihol s tvrdením, že „milióny ľudí žijúcich na vidieku boli zbavení šance ťažiť z úspechov hospodárskeho rastu“¹¹⁰ krajiny, a preto je ich cieľom tieto pretrvávajúce priepastné rozdiely eliminovať čo najefektívnejšie. Iniciátori projektu kladú veľký dôraz na holistický prístup k infraštruktúre, vzdelaniu, učebným pomôckam, hygienickému prostrediu a vedú deti k tomu, aby pocítovali zodpovednosť voči celej komunite.

V oblastiach, kde je miera zápisu na školy ešte stále veľmi nízka, však predstavujú hlavnú prekážku často samotní rodičia, pre ktorých je v dôsledku hmotnej núdze výhodnejšie, keď ich deti zostanú pracovať doma a do chodu domácnosti prispedia aspoň pár potrebnými rupiami.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

4. Nová stredná trieda v kontexte globalizácie

Zrod „novej strednej triedy“ v Indii sa neodmysliteľne spája s pôsobením ekonomických globalizačných tlakov, ktorým India po zavedení liberalizačných reforiem v roku 1991 otvorila svoju náruč. Zásadné hospodárske reformy bola nútená prijať vo chvíli, keď sa v dôsledku dlhodobého uplatňovania protekcionistačkej politiky a uprednostňovania štátneho sektoru na úkor súkromného podnikania, ocitla na pokraji krachu. Hlavnými príčinami bol najmä neúnosne vysoký deficit zahraničného obchodu a akútny nedostatok zahraničnej meny.¹¹¹ V reakcii na neutíchajúcu krízu sa preto indický premiér Narasinha Ráo (1991-1996) rozhodol prijať hospodársky reformný program vypracovaný Manmóhanom Singhom, pomocou ktorého došlo k otvoreniu indického trhu zahraničnému kapitálu a následne k celkovej liberalizácii zahraničného obchodu, k zrušeniu zákona o monopoloch, poklesu cla a k privatizácii vybraných štátnych podnikov.

„Globalizácia“ ako pojem odkazuje na „proces, prostredníctvom ktorého dochádza k čoraz väčšiemu prepojeniu ľudí z celého sveta.“¹¹² Samotný pojem a slová od neho odvodené sa síce začali používať už koncom 50. rokov minulého storočia, no tento fenomén si získal zvýšenú pozornosť sociológov až v priebehu 80. a 90. rokov.¹¹³ Pod dve najčastejšie používané definície globalizácie sa môžu podpísať autori ako Roland Robertson a Anthony Giddens. Prvý z nich, Roland Robertson, popisuje globalizáciu ako akýsi proces „zmršťovania“ celého sveta, vďaka ktorému je nám umožnené vnímať svet a ľudstvo ako jeden celok, pretože je v rámci neho vytvorená sieť vzájomných závislostí.¹¹⁴ V priebehu ľudských dejín a predovšetkým počas éry kolonializmu prebiehalo „prepojenie ľudí“ z rôznych kútov sveta najmä za účelom vzájomného obchodu a teritoriálnej kontroly, ktorá bola nezriedka sprevádzaná využitím vojenských síl. V dôsledku priemyselnej revolúcie a vytvorenia nových ekonomických a vojenských prostriedkov tak v priebehu posledných dvoch storočí dochádzalo k rozšíreniu západného spôsobu života po celom svete.¹¹⁵ Podľa ekonóma Ha-Joon Changa je však prvým skutočným počiatkom globalizácie až tzv. „zlatý vek ekonomického liberalizmu,“ počas ktorého došlo k integrácii svetového hospodárstva do jedného systému výroby a výmeny.¹¹⁶ Koncom 20. storočia začali mnohé krajiny uplatňovať princíp

¹¹¹ Začiatkom 90. rokov dosiahol deficit verejných financií 10,40 %, podiel domáceho dlhu na HDP dosiahol neudržateľných 54,60 % a devízové rezervy stačili ledva na pokrytie trojtýždňového dovozu; viď FILIPSKÝ, Jan. *Indie*. Praha: Libri, 2008. Stručná historie států. ISBN 9788072773817. s. 144-145.

¹¹² WADLEY, Susan Snow. *South Asia in the world: An introduction*. Armonk, New York: M.E. Sharpe, Inc., 2014, s. 97.

¹¹³ WATERS, Malcolm. *Globalization*. 2nd edition. New York: Routledge, 2001, s. 2.

¹¹⁴ ROBERTSON, Roland. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. [5. vyd.]. London: SAGE Publications, 1998, s. 8.

¹¹⁵ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 118.

¹¹⁶ CHANG, Ha-Joon, *op. cit.*, s. 68.

laissez-faire (z franc. „nechajte veciam voľný priebeh“), ktorý hlásal minimálne štátne zásahy do chodu hospodárstva. Na prelome tisícročí sa tak celkové tempo globalizácie rapídne zvýšilo, k čomu prispel aj nárast nových technológií, elektronických médií, foriem dopravy, ale aj migrácií obyvateľstva. V súvislosti s globalizáciou sa nezriedka hovorí o období, ktoré sa v sociológii označuje „modernitou“ alebo „modernou dobou.“ Tento pojem však dodnes nemá svoju ustálenú definíciu a spravidla sa ním zvykne označovať obdobie, v priebehu ktorého dochádzalo k rozmachu „moderných“ inštitúcií, k rozsiahlym hospodárskym zmenám a k väčšiemu pohybu obyvateľstva. Týka sa však aj konkrétnych „spôsobov alebo organizácie sociálneho života, ktoré sa v Európe vynárali asi od 17. storočia, a ktoré sa veľkosťou svojho vplyvu následne stali viac-menej celosvetovými.“¹¹⁷ Giddens sa rozpisujúcim sa charakterom modernity zaoberal v jednej zo svojich kníh, v ktorej poukázal na úzky vzťah medzi prvkami modernity a globalizácie. Rozpínavosť modernity má podľa jeho slov schopnosť „odlúčiť priestor od času“ takým spôsobom, že umožňuje rozvíjanie vzťahov medzi neprítomnými účastníkmi jednaní. Modernita má podľa jeho slov výrazne globalizujúci charakter, v dôsledku ktorého dochádza k akémusi časopriestorovému rozpojeniu a k prepojeniu vzťahov medzi lokálnymi a vzdialenými spoločenskými formami.

Globalizácia sa pre svoj rozpínavý charakter náhle stala predmetom kritiky, ale aj obdivu mnohých autorov.¹¹⁸ Jednu z častých výčitiek predstavuje tvrdenie, že globalizácia prispieva k homogenizácii celého sveta, vrátane vzdialených lokálnych kultúr. Susan Wadleyová na to reagovala s tvrdením, že stret jednotlivých kultúr často prebieha spôsobom obojstrannej výmeny, ktorú autorka knihy *South Asia in the world* prirovnala k akémusi globálnemu „supermarketu“¹¹⁹ obsahujúcemu materiálne a kultúrne statky dvoch alebo viacerých kultúr. V oblasti diskurzu o vplyvoch globalizácie niektorí autori uplatňujú teoretický pojem „hybridizácia.“ Susan Wadleyová týmto pojmom napríklad označila stret dvoch rozdielnych elementov, ktoré sa navzájom ovplyvňujú a po čase sú schopné vytvoriť úplne novú — hybridnú formu.

Wadleyová týmto pojmom označila niekoľko prípadov takejto podľa nej „hybridnej transformácie“ z oblasti indického gastronómického priemyslu. Viaceré celosvetové reťazce s rýchlym občerstvením museli pri vstupe na indický trh podstúpiť zmeny, bez ktorých by ich ponuka nezapadala do kultúrneho rámca lokálneho obyvateľstva a požadovaný zisk spoločnosti by tak

¹¹⁷ GIDDENS, Anthony. *Dôsledky modernity*. Vyd. 1. Praha: SLON, 1998. Postmoderní sociologické teorie. s. 11.

¹¹⁸ David Held rozdelil diskurz o globalizácii do troch myšlienkových škôl: skeptická, hyperglobalistická a transformačná; vid' GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 135.

¹¹⁹ WADLEY, Susan Snow, *op. cit.*, s. 99.

pravdepodobne nemohol dosahovať dlhodobu uspokojivú úroveň.¹²⁰ Takýto „pokus o asimiláciu“ s miestnou kultúrou môžeme pozorovať aj na príklade vegetariánskej verzie pobočky McDonald's otvorenej v centre sikhského náboženstva — v Paňdžábe, ktorá sa v roku 2012 stala prvou svojho druhu.¹²¹ Podľa Susan Wadleyovej predstavuje takáto forma hybridizácie akúsi novú formu kultúrneho prepojenia, ktoré sa odpútalo od pôvodných spôsobov lokálneho prostredia s cieľom vytvoriť úplne novú formu. Avšak, mnohí akademici, ktorí sa dopadmi globalizácie na miestne spoločnosti zaoberali o niečo detailnejšie ako Susan Wadleyová, by s takýmto povrchným výkladom hybridizácie mohli súhlasiť len ťažko. Jedným z takýchto autorov by bol nepochybne Homi K. Bhabha, pre ktorého sa stala „hybridizácia“ jednou z ústredných tém jeho skúmania a význam, v akom použil pojem práve on, je v mnohých aspektoch premyslenejší. Na rozdiel od Susan Wadleyovej, Homiho výklad zdôrazňuje významné, i keď na prvý pohľad ľahko prehliadnuteľné dôsledky globalizácie, ktoré Wadleyová úplne vynechala. Bhabha naráža najmä na skutočnosť, že toto „pretváranie“ lokálnej „identity“ a utváranie akejsi novej hybridity, môže zapríčiniť, a do značnej miery aj zapríčiňuje, dominantnú prítomnosť prvkov „modernity“, a to najmä na úkor oslabenia či priam zániku lokálnej kultúry, ktorá sa v konečnom dôsledku týmto novým medziam prispôsobí do takej miery, že s nimi napokon splynie úplne. Hlavná podstata hybridizácie v praxi teda podľa Bhabhu nespočíva v utvorení novej (tretej) formy, ako to tvrdí Wadleyová, ale v akomsi „tretom“ priestore, v rámci ktorého môže dochádzať k nepriamemu vytlačaniu pôvodných hodnôt a k presadzovaniu vonkajších prostriedkov moci a nových hodnotových systémov.¹²²

Súvislosť so strednou triedou tu spočíva najmä v tom, že práve táto vrstva obyvateľstva sa vďaka svojej väčšej geografickej mobilite dostáva do neporovnateľne väčšieho kontaktu s prvkami globalizácie, a jej príslušníci tak môžu byť do tohto „tretieho priestoru“ vtáňovaní omnoho intenzívnejšie ako obyvatelia vzdialenejších rurálnych oblastí, do ktorých prvky globalizácie ešte nestihli preniknúť v plnej sile. Jedným z takýchto pozorovateľných dôsledkov hybridizácie môže byť meniace sa zmýšľanie ľudí, ktoré sa pod vplyvom utvorenia „multikultúrneho priestoru“ zmenilo z „národne-lokálneho na globálne“, vďaka čomu sa ľudia stali „otvorenejšími voči mnohým spoločenským otázkam, ktorými sa vďaka „väčšej kultúrnej

¹²⁰ Spoločnosť McDonald's, ktorá vstúpila na indický trh v roku 1996, napríklad nahradila hovädzie mäso vegetariánskou alternatívou (príp. mäsom z hydiny). V snahe zvýšiť sympatie indického zákazníka prijal americký koncept s rýchlym občerstvením do svojho indického menu aj nové, lákavejšie názvy, ako napríklad *The Maharaja Mac* alebo *Chicken Tikka Burger*. Podobné zmeny podstúpili aj iné zahraničné ako Subway, Pizza Hut alebo Kentucky Fried Chicken.

¹²¹ WADLEY, Susan Snow, *op. cit.*, s. 104.

¹²² The Third Space. Interview with Homi Bhabha. In: RUTHERFORD, Jonathan. *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart, 1990, s. 211.

vzdialenosti“ v minulosti zďaleka toľko nezaoberali.“¹²³ O príklade takejto premeny sa pojednáva aj v časti 4.1.2. v súvislosti s takzvanou virtuálnou migráciou .

4.1. Sektor služieb v Indii

Sektor služieb už niekoľko rokov predstavuje najdynamickejšie rozvíjajúcu sa oblasť indickej ekonomiky, ktorá sa na tvorbe indického HDP podieľa významnou mierou. Najväčší rozmach pritom zaznamenala oblasť informačných technológií (IT), vývoj počítačového softvéru, outsourcing a oblasť informačných technológií so zameraním na riadenie podnikových procesov (IT-BPM).¹²⁴ Z hľadiska celosvetového podielu v oblasti IT-BPM zaujala India za posledné roky vedúcu pozíciu s dominantným podielom 55 percent.¹²⁵ Toto relatívne nové odvetvie, ktoré prepojilo prvky riadenia s technológiou, momentálne predstavuje najväčšieho zamestnávateľa indickej súkromnej sféry, ktorého podiel na celkovom HDP krajiny predstavuje 9,5 percent.¹²⁶ Navyše, India v súčasnosti predstavuje aj štvrté najväčšie a najrýchlejšie rastúce centrum pre vývoj a inováciu digitálnych startupov.

Rozmachom nových priemyselných odvetví a nárastom dopytu po pracovnej sile v oblasti IT priemyslu začalo už koncom 20. storočia dochádzať k postupnému formovaniu nového spoločenského segmentu, ktorý sa rýchlo zaradil medzi ostatných príslušníkov „novej strednej triedy.“ Tento, relatívne nový segment indickej spoločnosti, sa tak stal z pochopiteľných dôvodov jedným z predmetov sociologických analýz zaoberajúcich sa súčasnými vplyvmi globalizácie na indickú spoločnosť.

Jedným z najznámejších centier IT priemyslu v Indii je nepochybne mesto Bengalúr — hlavné mesto zväzového štátu Karnáta a tretie najväčšie mesto z hľadiska počtu obyvateľov v Indii. Táto metropola dnes predstavuje jedno z najrýchlejšie rastúcich miest vôbec. Bengalúr prešiel výraznými zmenami hlavne v 90. rokoch minulého storočia, kedy mesto zaznamenalo rapídny nárast v počte nových pracovných príležitostí orientovaných na vývoz IT služieb (outsourcing) a biotechnológií. Mesto sa tak v priebehu pomerne krátkeho obdobia stalo indickým symbolom „globálneho trhu“, ktorý na seba púta pozornosť indických, ale aj zahraničných firiem.

¹²³ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 129.

¹²⁴ Riadenie podnikových procesov alebo Business Process Management (BPM) sa zaoberá činnosťami sledovania výkonnosti firemných procesov, pričom najčastejšie využíva znalosti systémov z oblasti IT.

¹²⁵ *The IT-BPM Sector in India: Strategic review 2015*. New Delhi: The National Association of Software and Services Companies, 2015, s. 3.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 3-4.

Tabuľka 7: Distribúcia IT a softvérových služieb v

Najväčšie indické mestá z hľadiska veľkosti osídlenia	Počet centrál (2000)	%
Bombaj	131	21,83 %
Bengalúr	122	20,33 %
Dillí	111	18,50 %
Haidarábád	64	10,67 %
Čennai (Madrás)	55	9,16 %
Kalkata	25	4,16 %
Púna	23	3,83 %
Tiruvananthapuram (Trivandrum)	14	2,33 %
Ostatné	55	9,16 %

Zdroj: *The IT Software and Services Industry in India: Strategic Review 2000*. New Delhi: National Association of Software and Service Companies, 2000. In: WADLEY, Susan Snow, *op. cit.*, s. 276.

4.1.1. Pracovné prostredie indických call centier a high-tech sektoru

Analýzou pracovného prostredia indických call centier sa zaoberali už viacerí súčasní autori. Patrí k nim aj kultúrna antropologička Cari C. Kapurová, ktorá sa vo svojej štúdii okrem spoločenských zmien v oblasti high-tech sektoru zaoberala aj celkovou charakteristikou pracovného prostredia celoplošne rozmiestnených indických call centier, ktoré v Indii zamestnávajú pomerne vzdelanú a vzostupne mobilnú vrstvu obyvateľstva. Medzi hlavné priority zamestnávateľov v súkromnom sektore služieb patrí dodržiavanie zásad rozmanitosti tohto odvetvia, ktoré sa prejavuje najmä v štruktúre zamestnancov. Vyššie zmienené odvetvie IT-BPM dnes v Indii zamestnáva takmer štyri milióny ľudí a jednotliví zamestnávatelia kladú veľký dôraz na to, aby bol medzi zamestnancami rovnomerný podiel žien, cudzincov a takých domácich obyvateľov, ktorí nepochádzajú ani z jedného z ôsmich najväčších indických miest (vymenované v Tabuľke 7).¹²⁷

Zmiešané pracovné prostredie indických call centier spočiatku vyvolávalo rozruch najmä zo strany staršej generácie, ktorá nezdíeľala predstavu o tom, aby sa počas dňa stretávali na jednom pracovisku muži aj ženy. Odmietavý postoj staršej generácie vzrástol najmä potom, ako bola preukázaná korelácia medzi rastúcou mierou rozvodovosti a nárastom v počte žien na

¹²⁷ *Ibid.*, s. 7.

platených pozíciách. Zvýšenú mieru rozvodovosti pozorujeme predovšetkým vo vysoko urbanizovaných oblastiach, ako napríklad v Haidarábáde alebo v spomínanom Bengalúre. Aj napriek tomu, že vo väčšine call centier pozorujeme väčšie zastúpenie žien, viaceré spoločnosti sa rozhodli vyjsť v ústrety požiadavkám rodičov a vytvorili pre svojich zamestnancov a zamestnankyne oddelené priestory, kde by sa mohli zdržiavať počas prestávok bez toho, aby dochádzalo k vzájomnému zbližovaniu dvoch pohlaví.¹²⁸ Navyše, vzájomná interakcia medzi zamestnancami, ku ktorej počas pracovnej doby dochádzalo, dala podnet pre vznik diskurzu na tému udržateľnosti vopred dohodnutých manželstiev. Príslušníci mladej generácie totiž čoraz viac uprednostňujú to, aby výber svojich budúcich partnerov mohli uskutočniť sami, a to ešte predtým ako uzavruť vopred dohodnutý zväzok. Názor rodičov sa tak dostáva do úzadia a výber životného partnera sa čoraz viac odvíja od preferencií detí. Giddens, ktorého Kapurová cituje, však upozorňuje na rastúce riziko toho, že „táto „demokratizácia intimity,“ v rámci ktorej je šťastie jednotlivca uprednostňované pred ideou dobra v mene celej rodiny, môže zapríčiniť oslabenie stability samotného manželstva.“¹²⁹

4.1.2. Virtuálna migrácia

Zamestnanci indických call centier sa niekedy označujú pojmom „virtuálni migranti.“ Tento pojem odkazuje na skupinu ľudí, ktorí „pracujú pre inú krajinu bez toho, aby museli prekročiť hranice vlastného štátu.“¹³⁰ Virtuálna migrácia je neodmysliteľne spojená s pôsobením globalizácie a šírením nového nazerania na súčasný svet. Tento „nový pohľad na svet,“ ktorý má schopnosť neobmedzene prekračovať kultúrne hranice jednotlivých krajín, sa v rámci indickej spoločnosti podpísal pod mnohé spoločenské zmeny.

Meena, 28 ročná rozvedená zamestnankyňa indického call centra v rozhovore opisuje, ako vníma otázku rozvodu. Napriek tomu, že rozvod je dnes v Indii možný a celkom bežný, v kontexte indickej spoločnosti je ešte stále akceptovaný len zriedka, a ženy musia fakt, že sú rozvedené, pre vlastné dobro častokrát tajiť. Meena zmenila svoj „tradičný“ pohľad na túto skutočnosť najmä potom, ako na základe telefonátov s americkými zákazníkmi zistila, že nie všade je téma rozvodu považovaná za spoločenské tabu. Meena ďalej vysvetľuje, že vďaka práci v call centre viac nemusí tajiť skutočnosť, že je rozvedená.

„Ludia tu [v call centre] nie sú zaujatí. Ak by som chcela pracovať niekde inde, takmer všade by mi fakt, že som rozvedená, spôsobil problém. Ale nie tu... Tu sa každý správa

¹²⁸ KAPUR, Cari Constanzo, *op. cit.*, s. 52.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 54.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 57.

ako profesionál. Svet vnímame s väčším „globálnym“ porozumením. Denne prijímame telefonáty od amerických zákazníkov, ktorí s nami hovoria o svojej homosexuálnej orientácii alebo o tom, že trpia ochorením AIDS. Odrazu sú naši zamestnanci denne vystavovaní novým témam ako homosexualita či AIDS. Keď sa u nás začajú noví stážisti a stretnú sa tu s týmito termínmi poprvýkrát, poviem im: „Pozrime sa na internet, nech o tom zistíme niečo viac.“ Pracujeme v prostredí, kde prichádzame do kontaktu s ľuďmi, ktorí vedú tieto životy každý deň, a práve v dôsledku toho získavame voči týmto témam väčšie porozumenie. Rozvod. AIDS. Nech je to čokoľvek. Práve to robí našu prácu výnimočnou.”¹³¹

Meenina interpretácia svedčí o tom, ako sa myslenie ľudí dokáže preorientovať z „národne-lokálneho na globálne“, vďaka čomu sa ľudia ako ona stávajú „otvorenejšími voči globálnym otázkam a procesom, ktorými sa v minulosti zďaleka toľko nezaoberali.“¹³² Významnou mierou k tomu nepochybne prispieva znalosť anglického jazyka, ktorá je jednou z hlavných podmienok pre prácu v call centre, ako aj v celom spektre štátneho a súkromného sektoru.

4.1.3. Úloha anglického jazyka v procese globalizácie

Udalosti, ktoré sa odohrali v priebehu posledných dvoch desaťročí zapríčinili, že angličtina vo svete získala pozíciu takzvaného hypercentrálneho jazyka umiestneného v jadre celého globálneho jazykového systému, tvoreného dvanástimi hlavnými jazykmi,¹³³ z ktorých každým hovorí viac ako sto miliónov ľudí.¹³⁴ Krajina, v ktorej žije najväčší podiel anglicky hovoriaceho obyvateľstva na svete, je pritom práve India.¹³⁵ Vplyvom domáceho prostredia však dnes veľká časť indického obyvateľstva komunikuje prostredníctvom hovorovej hybridnej jazykovej formy často označovanej ako hinglish. Jedná sa o zloženinu angličtiny a indoeurópskeho hindského jazyka. Oficiálnymi úradnými jazykmi Indie je dnes hindčina a angličtina, ktoré dopĺňa ešte ďalších dvadsať dva jazykov so statusom „národných jazykov.”¹³⁶ Znalosť anglického jazyka bude vždy odkazovať na jednu z kladných stránok koloniálneho dedičstva v Indii, no zároveň bude pripomínať, že práve v dôsledku presadzovania angličtiny došlo počas kolonializmu k výraznej stagnácii domácich indických jazykov. Najprestížnejšie indické univerzity dnes napríklad vedú vyučovanie výhradne v angličtine.¹³⁷

¹³¹ *Ibid.*, s. 58-59.

¹³² GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 129.

¹³³ angličtina, arabčina, čínština, hindčina, francúzština, japončina, malajčina, nemčina, portugalčina, ruština, svahilčina a španielčina

¹³⁴ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 138.

¹³⁵ WADLEY, Susan Snow, *op. cit.*, s. 76.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*, s. 74.

Významný britský lingvista David Crystal vo svojej knihe uviedol dve kľúčové príčiny, vďaka ktorým si angličtina získala dominantné postavenie vo svete. Prvým dôvodom bola expanzívna politika Britov v období kolonializmu, ktorá dosiahla svoj vrchol v 19. storočí, a druhým bola rozpínanosť USA v priebehu 20. storočia, kedy krajina obhajovala svoj titul vedúcej hospodárskej mocnosti.¹³⁸ Rozptýlenie angličtiny Crystal výstižne znázornil pomocou náčrtu kruhovej schémy, ktorá zobrazuje veľkosť vplyvu¹³⁹ a geografický dosah anglického jazyka. Jadro grafu predstavuje tradičné anglicky hovoriace krajiny ako Veľká Británia alebo USA, ďalší kruh, ktorý toto jadro obklopuje, znázorňuje rané fázy šírenia angličtiny do neanglicky hovoriacich zemí, medzi ktoré v tej dobe patrila India, Singapur, Malawi a asi ďalších päťdesiat území a tretí, vonkajší kruh, obsahuje štáty, v rámci ktorých angličtina nezaujala pozíciu administratívneho jazyka (Rusko, Čína) a zostala tak len na úrovni jazyka „cudzieho.“¹⁴⁰

Neustále rozvíjanie a zdokonaľovanie jazyka, ktorý má vo svete potenciál plniť funkciu *lingua franca* — schopnosť spájať jazykovo, kultúrne a geograficky odlišné územia, je v súčasnom globalizovanom svete veľmi žiadané najmä z hľadiska vzájomnej hospodárskej spolupráce medzi jednotlivými krajinami. Práve takouto funkciou už minimálne niekoľko desaťročí disponuje anglický jazyk. Rozšírená znalosť anglického jazyka v Indii bola navyše jednou z kľúčových príčin, ktorá sa podpísala pod priaznivé výsledky liberalizačných reforiem a následný ekonomický rast krajiny.¹⁴¹ Význam tohto jazyka neustále rastie a prispievajú k tomu najmä zvyšujúce sa nároky zamestnávateľov, pre ktorých je dobrá znalosť anglického jazyka jednou z kľúčových podmienok. Dobrou znalosťou tohto jazyka musia disponovať najmä uchádzači o prácu v call centrách, marketingu, v oblasti širokej škály pracovných pozícií vykonávaných na internete a v oblasti služieb celkovo.

4.2. Relevantnosť kasty v dlhodobom horizonte

Viacerí súčasní sociológovia a autori si už neraz položili otázku, či bude India v budúcnosti nasledovať model väčšiny industrializovaných kapitalistických spoločností, v ktorých už „väčšinu oficiálnych kastových systémov vystriedalo triedne rozvrstvenie,“¹⁴² alebo sa jej podarí skĺbiť zachovanie svojho jedinečného charakteru a súčasne s tým prispôsobiť svoje možnosti nárokom súčasnej doby.

¹³⁸ CRYSTAL, David. *English as a global language*. New York: Cambridge University Press, 1997, s. 53.

¹³⁹ V súvislosti s Viktoriánskou érou, no aj v kontexte celého priebehu ľudských dejín pozorujeme, že k šíreniu jazyka bezprostredne patrila vojenská sila jeho nositeľov, či už sa jednalo o šírenie angličtiny, španielčiny, francúzštiny a portugalčiny v období kolonializmu alebo o vplyv gréčtiny a latinčiny v staroveku; viď *ibid.*, s. 7.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 54.

¹⁴¹ WADLEY, Susan Snow, *op. cit.*, s. 76.

¹⁴² GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 402.

Súčasný trhový hospodárstvo a moderná priemyslová výroba vyžadujú, aby sa ľudia mohli voľnejšie pohybovať, aby mohli vykonávať takú prácu, na akú majú najlepšie predpoklady, a aby mohli sťriedať svoje zamestnanie v reakcii na aktuálne hospodárske pomery. V súvislosti s týmto tvrdením Giddens podotkol, že „tradičné pravidlá kastového systému túto slobodu obmedzujú.“¹⁴³ Davesch Kapur a Milan Vaishnav konštatujú, že význam kasty ako primárneho symbolu statusu sa postupne vytráca, a kladú si otázku, či ich funkciu v budúcnosti nahradí príslušnosť jednotlivcov k určitej triede.¹⁴⁴ V dlhodobom horizonte by k takémuto posunu mohlo dôjsť najmä pod vplyvom troch súčasne prebiehajúcich štrukturálnych zmien, ktoré dvojica autorov uvádza: hospodársky rast poháňaný sektorom služieb, rapídny nárast urbanizácie a rozmach vyššieho vzdelania.¹⁴⁵

Pavan Varma k tejto polemike prispieva tvrdením, že pri pohľade na indickú minulosť mal spoločenský status kedysi oveľa väčší význam ako v súčasnosti. Jednou z hlavných zmien ktoré podľa neho indická spoločnosť za posledné desaťročia podstúpila je, že hlavnými kritériami spoločenského statusu sa stali symboly spotreby a hmotné zabezpečenie jednotlivcov, pričom najvýraznejšie zmeny sú pozorovateľné vo vysokourbanizovaných oblastiach. Množiac sa pracovné strediská zamerané najčastejšie na oblasť IT alebo inovácie, produkujú stále nové a nové vrstvy strednej triedy, ktoré sa s pribúdajúcim vzdelaním a rastúcim platovým ohodnotením ukladajú do stále vyšších úrovní spoločenských tried. Nové pracovné príležitosti a atraktívnejšie platové podmienky tak mnohým súčasným zamestnancom týchto „globálnych“ stredísk poskytujú vyrovnané šance na dosiahnutie, či skôr vybudovanie nového, vyššieho spoločenského statusu.¹⁴⁶

Rozsiahlejšie spoločenské zmeny v rámci hierarchicky usporiadanej indickej spoločnosti, ktoré odštartovalo najmä spustenie liberalizačného reformného programu, sa na podobe súčasnej indickej spoločnosti nepochybne podpísalo, avšak o drastickejšej zmene či zániku tejto tradície, ktorá indickú spoločnosť ovplyvňuje dodnes, nebude možné s istotou hovoriť ešte minimálne niekoľko desaťročí. Svedčí o tom aj štúdia N. Sircara M. Reeda (viď kapitola 3.2.), ktorí na základe svojich výsledkov zistili, že vysoká miera urbanizácie a výška dosiahnutého vzdelania nie sú vždy podmienkou pre nižší výskyt predsudkov založených na kaste a náboženstve.¹⁴⁷ Naopak, autori konštatujú, že tieto predsudky dnes do značnej miery pretrvávajú aj u mestského obyvateľstva sústredeného vo veľkomestách.

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ KAPUR, Davesch a Milan VAISHNAV, *op. cit.*

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ WADLEY, Susan Snow, *op. cit.*, s. 290.

¹⁴⁷ SIRCAR, Neelanjan a Megan REED, *op. cit.*

5. Záver

Účelom tejto bakalárskej práce bolo poskytnúť komplexný popis indickej strednej triedy ako jedného z najvýznamnejších a najdiskutovanejších segmentov indického obyvateľstva v súčasnosti. Potvrdilo sa tvrdenie, že táto sociologická kategória slúži aj naďalej ako významný analytický nástroj pre pozorovanie hospodárskeho, sociálneho a politického vývoja Indickej republiky. Problematika, ktorá sa spája s pokusmi o jej objektívne zmeranie zapríčinila, že táto práca neposkytla konkrétnu odpoveď na presnú veľkosť tohto spoločenského segmentu, dokonca nenašla ani jednotnú, plne uspokojivú definíciu. Paradoxne však práve táto skutočnosť odhalila jeden z výsledkov tejto práce, ktorý upozorňuje na to, že jednotliví príslušníci indickej strednej triedy pochádzajú z rozdielnych ekonomických pomerov. Indická stredná trieda tak reprezentuje početnú masu heterogénneho, ekonomicky činného obyvateľstva, ktoré dnes tvorí významnú zložku ešte rozmanitejšej indickej spoločnosti. Navyše, s ohľadom na vnútornú členitosť indickej strednej triedy by nebolo logickým krokom pridržať sa len jednej definície či jediného údaju.

V práci som niekoľkokrát citovala Anthonyho Giddensa, podľa ktorého sa „existencia jedného typu sociálnej stratifikácie nevyklučuje so súčasnou existenciou iného,“¹⁴⁸ a práve toto jeho tvrdenie by sa dalo použiť aj v prípade súčasnej strednej triedy v Indii, v rámci ktorej dnes pozorujeme kategórie tried stojace po boku aj naďalej pretrvávajúcej (hoci slabnúcej) kastovej hierarchie. Indická „jednota v rozmanitosti“ zostáva v krajine prítomná aj naďalej, čo svedčí o jej bohatej a odolnej kultúrnej mnohotvárnosti, ktorá dnes slúži ako živé „zrkadlo jej vlastnej minulosti.“¹⁴⁹

Napriek tomu, že hovoriť o úplnom zániku kást by bolo v kontexte indickej spoločnosti veľmi odvážnym krokom, pravdou zostáva, že integrácia svetovej ekonomiky si vyžaduje čoraz „pružnejšiu a menej hierarchickú podobu,“¹⁵⁰ a preto bude práve stredná trieda tá, ktorá bude v budúcnosti týmito zmenami ovplyvňovaná pravdepodobne najviac. Mnohí z tých, ktorí sa vďaka hospodárskym reformám v roku 1991 úspešne vymanili z chudoby, dnes tvoria súčasť indickej strednej triedy, ktorá je sústredená prevažne vo veľkých indických mestách. Z hľadiska materiálneho zabezpečenia tak majú pred sebou sľubnú budúcnosť najmä mestské vzdelané vrstvy, ktoré majú vysoké predpoklady na to, aby sa už čoskoro podieľali na ďalšom rozširovaní indickej strednej triedy.

Súčasná stredná trieda zaujíma k spoločnosti výraznejšie holistickejší prístup a potrebu kolektívneho riešenia pretrvávajúcich sociálnych problémov v krajine si uvedomuje viac ako v

¹⁴⁸ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 399

¹⁴⁹ KRÁSA, Miloslav, Dagmar MARKOVÁ a Dušan ZBAVITEL, *op. cit.*, s. 321.

¹⁵⁰ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON, *op. cit.*, s. 130.

minulosti. S ohľadom na neukončený boj s chudobou sa však môže zdať, že „dnes vedľa seba existujú Indie dve — jedna, ktorá sa úspešne podieľa na výsledkoch doterajších štrukturálnych zmien a reforiem, na raste vzdelanosti, vedy a technológií; a tá druhá, ktorá sa dodnes nedokázala vymaniť zo strnulosti koloniálnej éry a svoje nádeje v lepšiu budúcnosť spája s ďalším ekonomickým pokrokom a s rozvojovými programami zajtrajška.“¹⁵¹ V dlhodobom horizonte tak bude India aj naďalej čeliť mnohým výzvam, ktoré budú spočívať najmä v ďalšom upevňovaní hospodárskych reforiem, v rozširovaní infraštruktúry, podporovaní rozvoja ľudského kapitálu, vzdelania a zdravotnej starostlivosti.

Som si vedomá toho, že táto práca poskytla o tak veľkom a rozmanitom počte jedincov len obmedzené množstvo informácií, no napriek tomu verím, že je práca užitočným prínosom v rozšírení poznatkov o strednej vrstve v rámci súčasnej indickej spoločnosti, ktorá za posledné roky vstúpila do pozornosti mnohých autorov a inštitúcií.

¹⁵¹ KRÁSA, Miloslav, Dagmar MARKOVÁ a Dušan ZBAVITEL, *op. cit.*, s. 322.

6. Zdroje

6.1. Zoznam použitej literatúry

BEINHOCKER, Eric, Diana FARRELL a Adil ZAINULBHAI. Tracking the growth of India's middle class. *The McKinsey Quarterly* [online]. 2007, (3), s. 51-61 [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: <http://ecell.in/eureka13/resources/tracking%20the%20growth%20of%20indian%20middle%20class.pdf>

CIA World Factbook [online]. [cit. 2016-06-20]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>

CRYSTAL, David. *English as a global language*. New York: Cambridge University Press, 1997. ISBN 052159247X.

FARRELL, Diana a Eric BEINHOCKER. Next Big Spenders: India's Middle Class. *Newsweek* [online]. 2007 [cit. 2016-07-28]. Dostupné z: <http://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/next-big-spenders-indian-middle-class>

FILIPSKÝ, Jan, Jaroslav HOLMAN, Stanislava VAVROUŠKOVÁ a Jaroslav STRNAD. *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny, 2003. Dějiny států. ISBN 8071064939.

GIDDENS, Anthony. *Důsledky modernity*. Vyd. 1. Praha: SLON, 1998. Postmoderní sociologické teorie. ISBN 8085850621.

GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON. *Sociologie*. Vyd. 1, aktualizované a rozšířené. Praha: Argo, 2013. ISBN 9788025708071.

CHANG, Ha-Joon. *Economics: The User's Guide*. First published. London: Pelican an imprint of Penguin Books, 2014. ISBN 9780718197032.

JAFFRELOT, Christophe a Peter van der VEER. *Patterns of Middle Class Consumption in India and China*. Los Angeles: SAGE, 2008. ISBN 9780761936237.

KAPUR, Daves a Milan VAISHNAV. Being middle class in India. *The Hindu* [online]. 2014 [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: <http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/being-middle-class-in-india/article6673580.ece>

KAPUR, Daves. The middle class in India: a social formation or political actor? *Political Power and Social Theory*. Vol. 21. Boston: Emerald Group Publishing Limited, 2010, s. 143-169.

KAPUR, Cari Constanzo. Rethinking Courtship, Marriage and Divorce in an Indian Call Center. In: *Everyday life in South Asia*. 2nd edition. Bloomington: Indiana University Press, 2010, s. 50-61. ISBN 9780253013576

KHARAS, Homi. The Emerging Middle Class in Developing Countries. *Brookings Institution* [online], 2011 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/EXTABCDE/Resources/7455676-1292528456380/7626791-1303141641402/7878676-1306699356046/Parallel-Session-6-Homi-Kharas.pdf>

KRÁSA, Miloslav, Dagmar MARKOVÁ a Dušan ZBAVITEL. *Indie a Indové: od dávnověku k dnešku*. Praha: Vyšehrad, 1997. ISBN 8070212160.

LI, Zoe. World's first vegetarian McDonald's to open at Indian holy sites. *CNN* [online]. 2012 [cit. 2016-07-10]. Dostupné z: <http://travel.cnn.com/mumbai/life/worlds-first-vegetarian-mcdonalds-open-indian-holy-sites-895961/>

LIMAYE, Yogita. Caste or Class? *BBC* [online]. 2013 [cit. 2016-08-06]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/business-23003532>

LU, Joshua. The Rise of India's Young Consumers. *Goldman Sachs* [online]. 2016 [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/pages/rise-of-the-india-consumer.html>

MISRA, B. B. *The Indian Middle Classes: Their Growth in Modern Times*. Oxford University Press, 1961.

NELSON, Dean. McDonald's facing Hindu protests over restaurants near holy sites. *The Telegraph* [online]. 2012 [cit. 2016-07-20]. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/india/9520451/McDonalds-facing-Hindu-protests-over-restaurants-near-holy-sites.html>

Profile: Manmohan Singh. *BBC* [online]. 2015 [cit. 2016-08-10]. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-19700141>

Report of the Expert Group to Review the Methodology for Measurement of Poverty. In: . Government of India Planning Commission [online], 2014 [cit. 2016-05-15]. Dostupné z: http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/pov_rep0707.pdf

ROBERTS, Adam. Modi's many tasks. *The Economist* [online]. 2015, s. 1-14 [cit. 2016-08-09]. Dostupné z: http://www.economist.com/sites/default/files/20150523_india.pdf

ROBERTSON, Roland. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. [5. vyd.]. London: SAGE Publications, 1998. ISBN 0-8039-8187-2.

SHARMA, Ursula. *Caste*. Philadelphia: Open University Press, 1999. ISBN 0335197175.

SHAFIK, Viola. *Arab Cinema: History and Cultural Identity*. New rev. ed. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2007. ISBN 9789774160653.

SHORROCKS, Anthony, Jim DAVIES, Rodrigo LLUBERAS. *Credit Suisse Global Wealth Databook 2015*. Zurich, Switzerland: Credit Suisse Group AG, 2015.

SIRCAR, Neelanjan a Megan REED. Choosing thy neighbour. *The Hindu* [online]. 2015 [cit. 2016-08-09]. Dostupné z: <http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/comment-article-choosing-thy-neighbour/article6772534.ece?homepage=true>

SUBRAMANYA, Rupa. India Could Still Be a Manufacturing Powerhouse. *Foreign Policy* [online]. 2014 [cit. 2016-08-05]. Dostupné z: http://foreignpolicy.com/2014/12/31/india-china-economy-modi-manufacturing/?wp_login_redirect=0

ŠANDEROVÁ, Jadwiga. *Sociální stratifikace: problém, vybrané teorie, výzkum*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 8024600250.

The IT-BPM Sector in India: Strategic review 2015. New Delhi: The National Association of Software and Services Companies, 2015.

The Trajectory of India's Middle Class: Economy, Ethics and Etiquette. Lancy Lobo a Jayesh Shah. Vyd. 1. Newcastle upon Tyne, England: Cambridge Scholars Publishing, 2014. ISBN 9781443876902.

UNESCO Institute for Statistics [online]. [cit. 2016-06-02]. Dostupné z: <http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/regions.aspx>

VARMA, Pavan K. *Becoming Indian: The Unfinished Revolution of Culture and Identity*. New Delhi: Allen Lane an imprint of Penguin Books, 2010. ISBN 9780670083466.

VARMA, Pavan K. *The Great Indian Middle Class*. [Rev. ed.]. New Delhi, India: Penguin Books, 2007. ISBN 9780143103257.

WADLEY, Susan Snow. *South Asia in the World: An Introduction*. Armonk, New York: M.E. Sharpe, Inc., 2014. ISBN 9780765639677.

6.2. Audiovizuálne zdroje

Different faces of India's middle class [online]. Financial Times. 30.10.2012 [cit. 2016-08-02]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=IPrTtc4FIqY>

Sister Nivedita Foundation - School On Wheels (SOW) [online]. Sister Nivedita Foundation. 8.08.2015 [cit. 2016-08-01]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=pmq4CfqR71s>